



Алтернативен извештај на невладините организации за состојбата со правата на децата во Македонија

Македонска национална коалиција за правата на детето

Скопје, декември 2020 година

Наслов

Алтернативен извештај на невладините организации за состојбата со правата на детето во Македонија

Издавач

Прва детска амбасада во светот Меѓаши – Република Македонија

Ул. „Коста Новаковиќ“ 22а

1000 Скопје

<http://www.childrensembassy.org.mk/>

02 2465 316 СОС телефон за деца и млади 070 390 632

За издавачот

м-р Драги Змијанац, претседател и основач

Авторка

Васка Бојаџи

Лектура

Марина Геческа-Василевска

Оваа публикација е подготвена во рамките на проектот „Да ги земеме правата во наши раце“, спроведен од страна на Првата детска амбасада во светот Меѓаши – Република Македонија, во партнерство со Save the Children Kosovo, а финансиски поддржан од Владата на Шведска. Одговорноста за содржината целосно ја снесат авторите. Владата на Шведска не мора да ги споделува изразените ставови и толкувања.

Сите поими кои во Алтернативниот извештај се спомнуваат во машки род се однесуваат на двата пола, освен доколку во текстот не е поинаку назначено.

**Алтернативен извештај на невладините организации за
состојбата со правата на детето во Македонија**

Скопје, декември 2020

СОДРЖИНА

ЛИСТА НА АКРОНИМИ И СКРАТЕНИЦИ	6
ПРЕДГОВОР	7
МЕТОДОЛОШКИ ПРИСТАП	8
ЛИСТА НА ОРГАНИЗАЦИИ	9
РЕЗИМЕ	10
1. ОПШТИ МЕРКИ НА ИМПЛЕМЕНТАЦИЈА	18
1.1 Законска рамка	18
1.2 Национален план за акција	18
1.3. Локални акциски планови	19
1.4 Независни набљудувачки структури	19
1.5 Народен правобранител	20
1.6. Евиденција, прибирање и селектирање податоци	21
1.7. Буџет	22
1.8. Распространување на Конвенцијата за правата на децата	23
1.9. Соработка со граѓанското општество	23
2. ГЕНЕРАЛНИ ПРИНЦИПИ	27
2.1. Недискриминација (член 2)	27
2.2. Најдобар интерес на детето (член 3)	27
2.3. Право на живот, опстанок и развој (член 6)	28
2.4. Почит за ставовите на детето (член 12)	29
3. ГРАЃАНСКИ ПРАВА И СЛОБОДИ	33
3.1. Регистрација на раѓањето, името и државјанството (член 7)	33
3.2. Заштита на идентитетот (член 8)	33
3.3. Слобода на мисла, убедување и вероисповед (член 14)	34
3.4. Слобода на изразување (член 13) и слобода на здружување и мирно собирање (член 15)	35
3.5. Заштита на приватност (член 16)	36
3.6. Улогата на средствата за јавно информирање и пристап на детето до информациите (член 17)	37
4. НАСИЛСТВО ВРЗ ДЕЦА	41
4.1 Злоупотреба и занемарување (член 19)	41
4.2. Мерки за забрана и елиминација на сите форми на штетни практики, вклучувајќи ги, но без ограничување, женското генитално осакатување и раниот и присилен брак (член 24, параграф 3)	42
4.3. Сексуална експлоатација и сексуална злоупотреба (член 34)	43

4.4. Правото на детето да не биде подложно на мачење или друго сурово, нечовечно или деградирачко постапување или казнување, вклучувајќи и физичко казнување (член 37 (а) и 28, параграф 2)	44
4.5. Мерки за унапредување на физичкото и психолошкото закрепнување и социјална реинтеграција на децата жртви (член 39)	44
4.6. Телефонски линии за помош ставени на располагање на децата	45
5. СЕМЕЈНА СРЕДИНА И АЛТЕРНАТИВНО ЗГРИЖУВАЊЕ	47
5.1. Семејна средина и родителска грижа на начин доследен на развојните капацитети на детето (член 5)	47
5.2. Заедничката одговорност на двајцата родители, помош за родителите и обезбедување услуги за детска грижа (член 18)	47
5.3. Одделување од родителите (член 9).....	49
5.4. Обезбедување издршка за детето (член 27, параграф 4).....	50
5.5. Деца лишени од семејна средина (член 20) и периодични проверки на сместувањето (член 25)	50
5.6. Посвојување (член 21).....	52
6. ПОПРЕЧЕНОСТ, ОПШТА ЗДРАВСТВЕНА СОСТОЈБА И ДОБРОСОСТОЈБА	56
6.1. Деца со попреченост	56
6.2. Здравје и здравствени услуги, особено примарна здравствена заштита (член 24)	58
6.3 Мерки за заштита на децата од злоупотреба на супстанции (член 33).....	61
6.4. Животен стандард (член 27, параграф. 1-3)	62
7. ОБРАЗОВАНИЕ, ОДМОР И КУЛТУРНИ АКТИВНОСТИ.....	66
7.1. Правото на образование (член 28)	66
7.2. Цели на образованието (член 29).....	67
7.3. Право на култура на децата со автохтоно потекло и деца од малцински групи (член 30).....	69
7.4. Одмор, игра, слободно време, рекреација и културно уметнички активности (член 31).....	70
8. ПОСЕБНИ МЕРКИ НА ЗАШТИТА.....	72
8.1. Деца кои се вон нивна земја на потекло и бараат статус на бегалци (член 22), деца баратели на азил без придружба, внатрешно раселени деца, деца мигранти и деца зафатени од миграции	72
8.2. Деца на улица/улични деца.....	73
8.3. Деца кои се во состојба да бидат експлоатирани.....	74
8.4. Деца во судир со законот, деца жртви и деца сведоци на кривични дела (член 40, 37 (b)–(d) и 39).....	75
ЛИСТА НА РЕФЕРЕНЦИ.....	77

ЛИСТА НА АКРОНИМИ И СКРАТЕНИЦИ

АВМУ	Агенција за аудио и аудиовизуелни медиумски услуги
АЗЛП	Агенција за заштита на личните податоци
БДП	Бруто домашен производ
БРО	Биро за развој на образованието
Меѓаши	Прва детска амбасада во светот Меѓаши – Република Македонија
ДСПДП	Државен совет за превенција на детско престапништво
ЕУ	Европска Унија
Истражување на Меѓаши	Истражување за состојбата со правата на децата во Македонија, Прва детска амбасада во светот Меѓаши – Република Македонија
КПД	Конвенција за правата на детето на Организацијата на обединетите нации
Комитет	Комитет за правата на детето на Организацијата на обединетите нации
МВР	Министерство за внатрешни работи
МИКС	Мултииндикаторско кластерско истражување за состојбата на децата и жените
МОН	Министерството за образование и наука
МТСП	Министерство за труд и социјална политика
Национална коалиција	Македонска национална коалиција за правата на детето
Национална комисија	Национална комисија за правата за децата во Република Македонија
НПАПД	Национален план за акција за правата на децата во Република Македонија
ПИСА	Програма за меѓународно оценување на учениците
УНИЦЕФ	Фондот за деца на Организацијата на обединетите нации
ХБСЦМ	Студија за однесувањата поврзани со здравјето кај децата на училишна возраст
ЦСР	Центри за социјална работа

ПРЕДГОВОР

На самиот почеток, за потсетување, Конвенцијата за правата на детето (КПД) беше усвоена од Генералното собрание на ОН на 20.11.1989, стапи на сила на 2.9.1990, а Македонија ја ратификува во 1993 година. Пред вас е Алтернативниот извештај на невладините организации за спроведувањето на Конвенцијата за правата на детето во Македонија во периодот од 2010 до првата половина на 2020 година. Извештајот е подготвен од неформалната коалиција – Македонска национална коалиција за правата на детето, Коалиција на невладини организации за правата на детето, како и неколку организации кои сè уште не се дел од Коалицијата. Коалицијата е основана и координирана од страна на Првата детска амбасада во светот Меѓаши, а во неа освен граѓански организации, членуваат и неформални групи.

Во 2010 година, по разгледувањето на вториот периодичен извештај, Комитетот на Обединетите нации за правата на детето ги објави Заклучните согледувања за државата, во кои укажа на сè што е потребно да се преземе за да се унапредат правата на децата во Македонија. По добивањето на заклучните согледувања, Детската амбасада Меѓаши заедно со дел од организациите – членки на Коалицијата, го следеше степенот на примената на препораките од Комитетот, а во текот на 2020 година спроведе онлајн-истражување во кое учество зедеа повеќе од 30 организации и доби податоци кои помогнаа во добивањето на објективна слика за состојбата со правата на детето во Македонија.

Она што го сметаме за посебно важно е дека децата и младите беа активно вклучени во подготовката и спроведувањето на онлајн-истражување од децата за децата, како и во подготовката на посебен Детски алтернативен извештај за состојбата со правата на детето.

Важно е да се истакне дека овој Алтернативен извештај е резултат на повеќегодишните напори на организациите, членки на Коалицијата, во следење на примената на Конвенцијата за правата на детето во Македонија. Освен извештаите кои беа направени претходните години, во овој извештај се вклучени и дополнителни податоци од истражувањата, клучни информации од невладините организации за области во кои државниот извештај не дава доволно податоци за области кои не се опфатени или области кои се опфатени, но според мислењето на невладините организации не во целост точни, како и предлози и сугестии за унапредување на состојбата. Извештајот дава пресек на состојбата со примената на препораките на Комитетот, 10 години по нивното усвојување.

Гордана Пирковска-Змијанац
Прва детска амбасада во светот Меѓаши

Скопје, октомври 2020 година

МЕТОДОЛОШКИ ПРИСТАП

Алтернативниот извештај за состојбата со правата на децата во Македонија се базира на анализа на податоците и информациите добиени преку реализација на деск-истражување, анкетен прашалник за невладините организации, анкетен прашалник за деца, информативни средби со наставници и барања за пристап до информации од јавен карактер.

Деск-анализа

Со деск-анализата беа опфатени повеќе извори на податоци, вклучително документи, извештаи и анализи од релевантни институции (домашни и меѓународни) и граѓански организации, академски трудови и медиумски извори. Предмет на анализа беа и домашната правна рамка и документи на јавни политики кои опфаќаат прашања поврзани со правата на децата и нивната добросостојба.

Анкетен прашалник за невладини организации

Прашалникот за Алтернативниот извештај за состојбата со правата на децата во Македонија беше спроведен онлајн во периодот мај-јули 2020 година, а истиот го пополнија повеќе од 30 организации и неформални здруженија на граѓани кои директно или индиректно работат на унапредување на правата на децата. Следејќи ја структурата на завршните согледувања на Комитетот за правата на детето од 2010 година, прашалникот опфати осум различни области, а прашањата се однесуваа на сознанијата на организациите во однос на спроведувањето на препораките на Комитетот.

Анкетен прашалник за деца

Истражувањето за состојбата со правата на децата во Македонија беше спроведено со цел обезбедување сеопфатни податоци за повеќе аспекти од животот на децата во државата, проблемите со кои децата се соочуваат и работите кои тие сметаат дека треба да се подобрат. Податоците беа собрани во периодот јуни-јули 2020 година преку онлајн-прашалник на македонски и албански јазик, кој го пополнија 1 077 деца на возраст од 12 до 17 години. Во подготовката, пилотирањето и спроведувањето на прашалникот, како и во анализата на податоците беа вклучени 30 ученици од вкупно 11 основни и средни училишта од Велес, Винаца, Гостивар, Дебар и Скопје. Повеќе информации може да се најдат [овде](#).

Информативни средби со наставници

Во рамките на тренинзите од програмата за Мировно образование на Меѓаши беа одржани 4 консултативни средби со повеќе од 40 наставници од основни и средни училишта ширум државата во текот на кои беа мапирани и дискутирани добрите практики и предизвиците во областа на образованието.

Барања за пристап до информации од јавен карактер

Беа испратени десетици барања за пристап до информации од јавен карактер до повеќе државни органи и институции, како и единици на локалната самоуправа со цел добивање податоци до кои не можеше да се дојде преку деск-анализата и сознанијата на граѓанскиот сектор.

ЛИСТА НА ОРГАНИЗАЦИИ

Овој извештај ги отсликува мислењата и ставовите на организациите кои придонесоа за овој извештај. Сепак, не нужно претставува консензус помеѓу организациите во сите погледи или пак детално ги прикажува ставовите на секоја организација. Им благодариме на следните организации и неформални иницијативи кои придонесоа за извештајот:

Асоцијација за демократска иницијатива - АДИ
Асоцијација за правата на деца и младинци со посебни потреби „Ластовица“
Граѓанска иницијатива за Заедничко и одговорно родителство по развод
Движење за чист воздух
Движењето мајка и дете
Здружение „Емоционално здраво детство“
Здружение за заштита на правата на детето
Здружение за психолошки, дефектолошки и логопедски услуги „Центар Савант“
Здружение „МИР“ – Скопје
Здружение на граѓани за поддршка на маргинализирани групи „Ромски ресурсен центар“ Скопје
Здружение на граѓани за промовирање и зачувување на културните и духовните вредности – Легис, Скопје
Здружение на граѓани РУБИКОН – Скопје
Здружение на родители на деца со ретки невролошки болести (Ретт Синдром, Вилијамс синдром и др.) КОКИЧИЊА – Скопје
Здружение ОД НАС ЗА НАС – Скопје
Здружение Сплотени срца – Штип
ИМПЕТУС - Центар за интернет, развој и добро управување
Клик Акција
Коалиција МАРГИНИ
*Коалиција на младински организации СЕГА **
Коалиција „Сите за правично судење“
Македонско здружение на млади правници
Мировна акција / Aksioni Paqësor / Peace Action
Национална алијанса за ретки болести на Р. Македонија - НАРБМ
*Отворена Порта-Ла Страда Македонија **
Полио Плус –движење против хендикеп
Ресурсен центар на родители на деца со посебни потреби
Фондација за образовни и културни иницијативи "чекор по чекор"- Македонија
ХЕРА-Асоцијација за здравствена едукација и истражување
Црвен крст на град Скопје
Центар за интеркултурен дијалог
Центар за семејно и детско згрижување - КМОП Скопје
Центар за човекови права АМОС Битола

**Организации кои имаат поднесено и дополнителен извештај пред Комитетот за правата на детето*

РЕЗИМЕ

ОПШТИ МЕРКИ НА ИМПЛЕМЕНТАЦИЈА

Домашната правна рамка за правата на детето во голема мера е во согласност со меѓународните стандарди, но главната пречка за целосна реализација на детските права останува слабото спроведување на законите, недостатокот на стратешки пристап и органичените финансиски, човечки и технички ресурси. Ажурен преглед на компатибилноста на севкупното домашното законодавство со КПД не е направен. Не постои национален, ниту локални акциски планови за правата на децата. Координативното тело за спроведување и следење на КПД - Националната комисија за правата за децата во Република Македонија не функционира повеќе години.

Законот за Народниот правобранител не е во целост усогласен со Париските принципи. Човечките капацитети во Посебното одделение за заштита на правата на децата и лицата со попреченост остануваат ограничени. Институциите ретко постапуваат по препораките на Народниот правобранител за системските промени.

Недостасува системски пристап кон собирањето податоци, особено за деца во ранливи состојби. Државните трошења за деца во областите на социјалната заштита, образованието и здравствената заштита бележат тренд на намалување и не секогаш има јасна слика за алокацијата и реализацијата на средствата наменети за децата.

Најголем дел од децата (62,8 %) и општата популација (61 %) имаат слушнато за КПД, но само малкумина ја имаат прочитано.

Се забележуваат зголемени напори за институционализирање на соработката на Владата со граѓанскиот сектор, но консултативните процеси не се спроведуваат системски, а во одредени случаи истите се повеќе формални, отколку суштински.

ГЕНЕРАЛНИ ПРИНЦИПИ

Децата се најчесто дискриминирани по основ на возраста, полот и финансиската состојба на нивното семејство, но, исто така, и поради нивниот изглед, телесната тежина, бојата на кожа и местото на живеење. Сè уште се практикува сегрегација на учениците Роми, на децата од социјално загрозувани семејства им е ускратено правото на образование во услови на далечинско учење, а децата со попреченост се соочени со бројни пречки за пристап до образовните, здравствените и другите институции.

Најдобриот интерес на детето многу често повеќе е декларативен, отколку суштински водечки принцип за заштита на правата на детето во семејството, здравствените, образовните, социјалните и другите институции. Постојат чести случаи на непостапување согласно најдобриот интерес на детето од страна на центрите за социјална работа.

Се забележува одредено унапредување на здравјето на децата, мерено преку перинаталната, доенчката смртност и смртноста на децата до 5 години, но постојат значајни разлики во однос на вредности во ЕУ.

Принципот на почит на ставовите на детето не е доследно применет во законодавството и постои недоволна подготвеност на оние кои одлучуваат за децата да го слушнат и да посветат внимание на нивното мислење. Најголем дел од децата (61,76 %) сметаат дека децата се моќни да променат само некои од работите што им се важни и истакнуваат дека недоволното вреднување на нивното мислење од возрасните претставува една од главните пречки поради кои не можат да ги променат работите кои им значат.

ГРАЃАНСКИ ПРАВА И СЛОБОДИ

Сè уште постојат деца кои не се регистрирани во матичната книга на родените, од кои повеќето се Роми. Останува да се види дали Законот за неевидентирани лица во матична книга на родени, донесен во 2020 година, ќе придонесе за решавањето на овој долгогодишен проблем.

Државата нема преземено мерки за елиминирање на практиката на „тајно“ посвојување, што не во согласност со КПД. Покрај поднесената предлог-иницијатива до МТСП за измена на Законот за семејството, со цел законско овозможување на правото на посвоените деца да го знаат своето биолошко потекло, МТСП нема покажано интерес за ова прашање.

Повеќето граѓани (87 %) ги запознаваат своите деца со религијата и (68,8 %) поддржуваат изучување на религиите како дел од образовниот систем. Мнозинството (56 %) сметаат дека предметот за изучување на религиите треба да биде факултативен.

Со донесувањето на новиот Закон за основно образование во 2019 година, системски се овозможи организирањето на учениците во основните училишта, додека средношколското организирање не е законски регулирано. Постојат напори за овозможување системски услови за здружување и практикување на учеството и надвор од училиштето, но истите се главно насочени кон повозрасни групи деца, над 15 години.

Децата не го уживаат целосно нивното право на мирно собирање, дел од средношколците учесници на протести во изминатиот период беа изложени на закани од страна на училишните раководства, како и на обиди за партиското етикетирање во пошироката јавност.

Нарушувањето на приватноста на децата во сајбер просторот е сè поактуелен проблем, особено злоупотребата на личните податоци на децата на социјалните мрежи. Постојат бројни случаи кога медиумите не ги почитуваат правилата за заштита на децата од штетната содржина во медиумските програми, како и случаи на објавување на податоци кои можат да доведат до идентификување на децата жртви на злоупотреба.

НАСИЛСТВО ВРЗ ДЕЦАТА

Децата вообичаено се истовремено жртви на повеќе видови злоупотреба и занемарување. Десет проценти од децата биле жртви на насилство, додека повеќе од 20 % познаваат врсник кој бил жртва на насилство. Децата најчесто наведуваат примери на врсничко насилство во училиштата, како и сè повеќе случаи на сајбер-насилство. Се забележуваат зголемени напори во насока на воспоставување координиран пристап за заштита на децата од насилство, но документите за јавни политики не секогаш се спроведуваат во практика. Недостасуваат превентивни програми насочени кон децата кои се во најголем ризик, како и соодветна мултисекторска соработка. Сè уште постои висока стапка на насилно дисциплинирање, со околу 79 % родители/старатели кои користат барем еден насилен метод при дисциплинирањето на своите деца.

Раните бракови и живеењето во вонбрачни заедници од рана возраст се актуелни проблеми, најизразени во ромската заедница. Прифаќањето на овој проблем како дел од традиционалните практики на одредени заедници и недостатокот на протоколи за постапување, се помеѓу главните пречки за негово решавање.

Нема податоци за квалитетот на услугите и поддршката која ја добиваат децата жртви на сексуална злоупотреба и сексуална експлоатација. Не се достапни информации дали досега бил изречен и спроведен медицинско-фармаколошки врз сторители на кривичното дело полов напад врз дете кое не наполнило 14 години (воведен во 2017 година), ниту пак анализа за влијанието на оваа мерка во насока на обезбедување поголема заштита.

Помошта за реинтеграција на децата жртви на насилство е често недоволна, ненавремена и не постои континуитет во нејзиното обезбедување. Ретко се остварува и правото на обештетување на детето жртва.

СОС-телефонот за деца и млади на Меѓаши не е финансиски поддржан ниту од државата, ниту од телекомуникациските оператори, што е и основна пречка за обезбедување бесплатна 24-часовна линија за помош и шестцифрен број, согласно европските практики и препораките на Комитетот од 2010 година.

СЕМЕЈНА СРЕДИНА И АЛТЕРНАТИВНО ЗГРИЖУВАЊЕ

Повредата на правото на детето да остварува лични и непосредни контакти со родителот со кого не живее е проблематика на која се однесуваат најголем број од претставките до Народниот правобранител во изминатите години и најчестата причина за јавувањата на СОС-телефонот за деца и млади на Меѓаши. Предмет на претставките и јавувањата е вообичаено незадоволството од работата на ЦСР и непостоењето на ефикасен систем за административно извршување на решенијата за видување. Предлог-измените на Законот за семејство во насока на воведување заедничко родителство по развод не се влезени во собраниска процедура.

Не е воспоставен ефективен систем за обезбедување надомест на средства за издржување на детето од страна на родителот на кој не му е доделено детето на чување

по развод. Постојат бројни случаи кога платежно способен родител не ја плаќа определената месечна издршка. Државата не обезбедува алтернативни мерки за надомест на средствата за издржување на децата од платежно способен родител кој одбива да плати.

Во јануари 2020 година, МТСП објави дека деинституционализацијата на децата е завршена и со тоа дека нема повеќе деца згрижени во институции. Во рамките на овој процес беа основани 22 нови групни домови каде условите се значително подобри и децата за првпат добиваат можност да бидат дел од локалната заедница. Сепак, недоволната сензитивност и информираност на локалното население, каде истите беа отворени, резултираше со бројни реакции, негодување, а во неколку случаи и со протести и барања за нивна дислокација. Се забележа раст на бројот на семејства кои се заинтересирани за згрижување, а месечниот надоместок за згрижувачите беше неколкупати зголемен во изминатите години. Обезбедена е законска рамка за воведување специјализирани згрижувачки семејства за деца со комплексни потреби.

Скратени се законските рокови за постапување на надлежните институции во постапките за посвојување, како и времетраењето на престојот на децата без родители и родителска грижа во установите или другите семејства. Посвоителите најчесто бараат да посвојат дете на помала возраст, со поволни развојни потенцијали. Бројот на деца кои се посвојуваат со лесна или тешка ментална попреченост е многу мал. Етничката припадност на детето, исто така, претставува еден од клучните фактори за посвојување.

ПОПРЕЧЕНОСТ, ОПШТА ЗДРАВСТВЕНА СОСТОЈБА И ДОБРОСОСТОЈБА

Значаен дел од родителите ја оценуваат активноста на државата во создавањето услови за достоинствен живот на децата со попреченост како недоволна. Децата со попреченост се соочуваат со бројни бариери за пристап до здравствените услуги. Не е обезбедена во задоволителна мера пристапноста до училишните згради, внатрешните простории и соодветните дидактички средства. Стручните тимови се некомплетни во голем дел од училиштата и градинките, а наставниците не располагаат со соодветни знаења и вештини за работа со ученици со попреченост. Во голем дел од населените места не е извршено соодветно приспособување на инфраструктурата и не е обезбеден пристап до добра и услуги.

Покрај подобрувањето на опфатот со здравствено осигурување на ромската популација, истото останува недостапно за значаен број деца без лична документација. Постои сериозна загриженост за нискиот човечки капацитет во здравствениот сектор, особено намалениот број на педијатри за дури 15,75 % во периодот од 2011 до 2016 година и несоодветната обезбеденост со лекари во дејноста за здравствена заштита на училишни деца и младина. Децата наведуваат бројни случаи кога нивни врсници не добиле соодветна лекарска помош, особено од почетокот на пандемијата од Ковид-19.

До 45 % од адолесцентите имаат проблеми со менталното здравје. Грижата за менталното здравје на децата не претставува јавноздравствен приоритет и е под нивото на грижата за физичкото здравје. Значително се намалени сервисите за ментално здравје за деца и млади и нивниот квалитет, а нема ниту соодветен план за нивен

развој. Бројот на психијатри за деца и адолесценти е во континуиран пад. Училишниот психолог и педагог не се перципираат како сервиси за поддршка на менталното здравје помеѓу учениците.

Во последните 10 години децата од Македонија се во континуитет помеѓу првите во Европа кои имаат прекумерна тежина. Исхраната која децата ја добиваат во градинките, училиштата со целодневен престој и ученичките домови се карактеризира со несоодветен внес на нутритивно богата храна, а во некои случаи не ги задоволува ниту препораките за енергетски внес. Додека се во училиште најголем дел од децата секојдневно консумираат печива, брза храна, грицки или нешто слатко.

Загадувањето на воздухот во урбаните средини е континуирано над европските стандарди и претставува алармантен проблем. Енормното аерозагадување во зимскиот период е проблем за 2/3 од децата, кои истакнуваат дека истото се одразува на нивното физичко и ментално здравје, им го ограничува секојдневното функционирање и ги принудува да останат во своите домови.

Секое трето дете во државата живее во сиромаштија, а се проценува дека дополнителни 16 000 деца ќе паднат под прагот на сиромаштија поради кризата од пандемијата со Ковид-19. Паричната вредност на социјалните надоместоци е премногу ниска, додека постоечките услуги за социјална грижа и поддршка се недоволно развиени и не обезбедуваат адекватен животен стандард за децата. Децата споделуваат бројни примери од своето блиско опкружување за врсници кои живеат во сиромаштија, наведувајќи дека најчесто, наместо институционална грижа, за овие деца се обезбедува помош преку хуманитарни акции.

ОБРАЗОВАНИЕ, ОДМОР И КУЛТУРНИ АКТИВНОСТИ

Покрај трендот на зголемување на опфатот на деца со предучилишно образование, истиот е на незадоволително ниво. Бројот на деца по групи во градинките е вообичаено за два до трипати поголем од законски предвидениот, а уписот е отежнат поради долгите листи на чекање.

Пристапот до образование е особено предизвик за децата Роми, а надвор од образовниот систем остануваат и учениците кои ги немаат примено потребните вакцини, за што не е најдено адекватно решение. Пандемијата од Ковид-19 значајно го отежна образовниот процес, не сите ученици беа во можност да следат онлајн-настава (поради немањето технички уреди и интернет) и да добијат исто ниво на поддршка во домот. Изминатите образовни реформи вообичаено не се базираа на системски пристап и се одвиваа без консултација на главните чинители во образовниот систем (наставниот кадар, децата и родителите), поради што истите не ги постигнаа во целост предвидените цели. Компетенциите на учениците во читање, математика и природни науки се под меѓународниот просек. Образовниот систем недоволно го развива критичкото мислење, а мотивацијата на учениците за учење е во најголем степен инструментална. Наставните програми се преобемни, додека пак учебниците не се со соодветен квалитет. Не секогаш се обезбедени услови за изведување на наставата на

јазиците на помалите етнички заедници или за следење на изборните предмети посветени на нивниот јазик и култура.

Децата најчесто го поминуваат слободното време дружејќи се со другарите, слушајќи музика, сурфајќи на интернет или пак на социјалните мрежи, но истото им е значајно ограничено поради големиот обем на домашни задачи и други училишни обврски. Децата наведуваат многу работи кои недостасуваат во нивните места на живеење, како зелени површини, места за рекреација, културни и едукативни активности. Половина од децата сметаат дека во нивното место на живеење има доволно спортски клубови и активности.

ПОСЕБНИ МЕРКИ НА ЗАШТИТА

Нема прецизна евиденција за бројот на деца на улица – улични деца, од кои најголем дел се Роми. Работата на улица е најзастапената форма на злоупотреба на детскиот труд и истата ретко се санкционира. Отсуствува системски одговор од државата за соодветна заштита и поддршка на оваа група деца и нивните семејства.

Државата не ги исполнува целосно минималните стандарди за елиминација на трговијата со луѓе. Постојат повеќе негативни практики во постојниот систем, вклучително, сместување на децата-жртви кои се странски државјани во Прифатниот центар за странци во Гази Баба, каде условите се несоодветни, прекинување на услугите за ресоцијализацијата и реинтеграцијата по полнолетството и неможноста жртвите да го остварат правото на имотно-правно побарување како оштетени.

Покрај унапредувањето на правната и стратешката рамка која се однесува на децата во судир со законот, зголемените превентивни и едукативни активности и опфатот во процесот на деинституционализација, во системот на правда за децата остануваат бројни предизвици, како неисполнувањето на законската обрска за формирање совети за превенција од детско престапништво во најдолем дел од општините, неприменувањето на формите на ресторативна правда од страна на судовите и јавните обвинителства, необезбеденоста на ДСПДП со соодветни просторни, материјално-технички и административни услови за работа, недостатокот на финансиски ресурси за превентивни активности и соодветно обучен кадар во МВР како и недоволна соработка помеѓу надлежните институции. Мерките на превенција, институционалниот и вонинституционалниот третман остануваат под меѓународните стандарди.

Постојат повеќе недостатоци во кривично-правниот систем при постапувањето со децата жртви на насилство, вклучително постапувањето на општите судии и судските совети без да се бара специјализираност за заштита на правата на децата, ограничен пристап до правен совет и адвокат за децата кои живеат во сиромаштија, недоволната сензибилност на судиите и јавните обвинители за спроведување на системот за правда кој одговара на потребите на децата, непочитувањето на принципот на само едно сослушување на детето жртва, непоседувањето потребна техничка опрема, ниту простории согласно стандардите за примена на специјалните мерки за процесна заштита на децата жртви и децата сведоци во судовите и јавните обвинителства.

ОПШТИ МЕРКИ ЗА ИМПЛЕМЕНТАЦИЈА



КОГА ПРАВАТА НА ДЕЦАТА НЕ СЕ ПОЧИТУВААТ?

„Кога детето е изложено на булинг во училиштето од страна на неговите соученици, а психологот ниту некој друг од вработените не презема некоја мерка, а родителите на детето или не ги засега ситуацијата или поради одредени причини не можат ништо да преземат за тоа да се сопре.“

„Кога на децата кои треба да одат на училиште им е скратена таа можност.“



“

Децата кои просат или се принудени да работат од страна на возрасните.

”

- „Најчесто тоа е прифаќањето на деца од
- друга вероисповед, со такви случаи се
- среќаваме често во училиштето.“

„Еден од таквите случаи е кога родителот одредува за правецот на школување на своето дете, иако е спротивно од неговата желба.“



1. ОПШТИ МЕРКИ НА ИМПЛЕМЕНТАЦИЈА

1.1 Законска рамка

Домашната правна рамка за правата на детето во голема мера е во согласност со меѓународните стандарди.¹ Во последниот преглед на компатибилноста на севкупното домашно законодавство со КПД од 2010 година, беа констатирани неколку области на дивергенција, од кои дел сè уште не се адресирани.^{2 3} Од 2010 година, до денес беа изменети повеќе постоечки⁴ и беа донесени нови закони кои се однесуваат на правата на децата,⁵ чија содржина и импликации ќе бидат разработени во релевантните теми од извештајот. Не се достапни информации за ажурен правен преглед.

Законската регулатива не секогаш се носи, дополнува и изменува во консултација со релевантните чинители. Децата се во континуитет исклучени од овие процеси.

Главната пречка за целосна реализација на детските права останува слабото спроведување на законите, недостатокот на системски пристап и органичените финансиски, човечки и технички ресурси.

Препораки

- *Спроведување ажурен правен преглед на компатибилноста на КПД со домашното законодавство и вградување механизми за континуиран правен преглед на предлог-законите кои се однесуваат на децата.*
- *Итна измена на постоечката регулатива која е во колизија со КПД.*
- *Зајакнување на спроведувањето на законите.*
- *Изготвување и објавување годишни извештаи за спроведувањето на КПД од страна на Владата.*
- *Носење измени за правната рамка во широка консултација со сите чинители, особено децата.*

1.2 Национален план за акција

Националниот план за акција за правата на децата (НПАПД) беше донесен во 2005 и ревидиран во 2012 година.⁶ Не се достапни податоци за распределени наменски средства за негова реализација, ниту извештаи за неговото спроведување и евалуација.

Важноста на НПАПД истече во 2015 година, а нов акциски план не е изготвен. Недостатокот на основен стратешки документ за унапредување на правата на децата укажува дека ова не претставува приоритетна област во јавните политики на владината администрација.

Препораки

- *Спроведување евалуација на НПАПД.*
- *Неодложна подготовка и усвојување на нов национален акциски план за правата на детето, со кој ќе се обезбеди континуитет со претходниот и ќе има посебен фокус на ситуацијата со пандемијата од Ковид-19. Овој план треба да биде донесен преку транспарентен и партиципативен процес на подготовка, со учество на сите релевантни чинители, вклучително и децата и граѓанските организации.*
- *Издвојување соодветни финансиски, технички и човечки ресурси со цел реализација на акцискиот план, како и средства за следење на неговото спроведување и евалуација.*

1.3. Локални акциски планови

На барањето на Меѓаши за информации во врска со постоењето на локални акциски планови за правата на децата, упатено до сите општини, одговор испратија само осум,⁷ од кои ниту една нема подготвено ваков план.

Повеќе општини укажаа дека централната власт не обезбедува никакви човечки, технички и финансиски ресурси за развојот и спроведувањето на локалните планови.

Препорака

- *Обезбедување финансиски ресурси и поддршка на локалните власти за развојот и спроведувањето на локалните планови за детски права преку инклузивен и транспарентен процес.*

1.4 Независни набљудувачки структури

Националната комисија за правата на децата во Република Македонија, надлежна за следење на спроведувањето на КПД, беше основана во 2007 година.⁸ Во 2010 година беа проширени нејзините надлежности, со цел опфаќање активности за следење на имплементацијата и на факултативните протоколи кон КПД.^{9 10} Воедно, деловникот за работа беше изменет, со што претставниците на граѓанските организации, кои учествуваа без право на одлучување, се стекнаа со исти права и должности како и членовите на Комисијата, а бројот на граѓански организации беше зголемен од две на четири.^{11 12} Во 2012 година Владата донесе одлука со Комисијата да претседава министерот за труд и социјална политика, наместо генералниот секретар на Владата,¹³ додека во 2015 година се овозможи да претседава министер или заменик на министерот.¹⁴

Во 2017 година, со одлука на Владата, без образложение беа разрешени сите членови на Комисијата и беше утврден престанок на учеството во работата на граѓанските организации, претставниците на Народниот правобранител и УНИЦЕФ.^{15 16} Владата нема именувано нови членови.¹⁷ Со оваа одлука Комисијата официјално

престана со функција, после неколку години неактивност.^{18 19} Со жалење констатираме дека покрај континураните укажувања на Меѓаши, препораките на Комитетот за зајакнување на улогата на Комисијата не беа спроведени.^{20 21}

Препораки

- *Враќање во функција на Националната комисија за правата за децата и ревидирање на нејзината административна поставеност, структура, овластување и мандат.*
- *Обезбедување финансиски ресурси за нејзино непречено работење и придонес во планирањето политики и поставувањето приоритети.*
- *Обезбедување можности за локалната власт, граѓанското општество и децата да учествуваат во нејзината работа.*
- *Активности за запознавање на пошироката јавност со постоењето, улогата и работата на Националната комисија, вклучително и преку медиумите.*

1.5 Народен правобранител

Посебното одделение за заштита на правата на децата и лицата со попреченост сè уште е активно. Со него раководи заменик народен правобранител и има четворица вработени (двајца правници, двајца социјални работници). Од јули 2019 година во одделението започна со работа и тим од тројца вработени за следење на имплементацијата на Конвенцијата за правата на лицата со инвалидност.²²

Во 2016 година беа донесени измени на Законот за Народниот правобранител кои придонесоа кон негово делумно усогласување со Париските принципи.²³ Народниот правобранител останува без свој буџет, а не се обезбедени ниту нормативни претпоставки за осамостојување на стручната служба, посебните одделенија и канцелариите, односно нивно одделување од државната администрација.²⁴

Во 2019 година се забележува значајно зголемување на бројот на претставки од областа на правата на децата, во најголем дел поднесени од родители или други лица во име на децата, а помалку од самите деца.²⁵ Според истражувањето на Меѓаши, 63 % од децата имаат слушнато за Народниот правобранител,²⁶ но само 20 % би се обратиле ако нивните права се повредени.²⁷

Табела 1: Претставки за заштита на правата на детето 2015-2019

Година	2019 ²⁸	2018 ²⁹	2017 ³⁰	2016 ³¹	2015 ³²
Број на претставки за заштита на правата на детето	246	153	119	106	158
Процент од вкупниот број на претставки	7,12 %	4,42 %	5,10 %	2,81 %	3,59 %

Табела 2: Претставки за заштита на правата на детето 2010-2014

Година	2014 ³³	2013 ³⁴	2012 ³⁵	2011 ³⁶	2010 ³⁷
Број на претставки за заштита на правата на детето	124	116	161	144	111
Процент од вкупниот број на претставки	2,92 %	3,07 %	3,70 %	3,38 %	2,75 %

Институциите главно постапуваат по укажувањата на Народниот правобранител во индивидуални случаи на повреда на правата на децата, но тоа не е случај со препораките за системски промени кои ретко се применуваат.

Препораки

- *Понатамошно зајакнување на независноста и надлежноста на Народниот правобранител, како и зајакнување на капацитетот, човечките и финансиските ресурси на одделението за правата на децата и лицата со попреченост.*
- *Зголемување на запознаеноста на децата и родителите со постоењето, надлежноста и можноста за поднесување претставки до Народниот правобранител.*
- *Надлежните институции треба сериозно да ги земат предвид препораките на Народниот правобранител за системски промени содржани во годишните и посебните извештаи.*
- *Анализа на можностите за формирање посебна институција – Детски правобранител.*

1.6. Евиденција, прибирање и селектирање податоци

Последниот попис на населението беше спроведен во 2002 година, а нов попис беше повеќепати најавуван и одложуван.³⁸ Како резултат постои недостаток од ажурни статистички податоци за населението, домаќинствата и нивната структура, клучни за правилно планирање на услугите наменети за децата.

Направени се одредени подобрувања на статистиката за социјалната заштита,³⁹ но недостасува системски пристап кон собирањето податоци, како и централизирана база на податоци за деца. Постоечките бази на Државниот завод за статистика имаат исклучително ограничени податоци кои се однесуваат на децата. Особено постои недостаток на податоци за деца во ранливи состојби, како деца на улица/улични деца, деца надвор од формалното образование, деца кои не се евидентирани во матичната книга на родените, деца во контакт со законот и деца со попреченост.

Постои слаба соработка, недоволно споделување податоци помеѓу институциите и неусогласености во методологијата на различните тела.⁴⁰

Меѓународните истражувања, како МИКС,⁴¹ ХБСЦМ⁴² и ПИСА⁴³ обезбедуваат споредливи показатели за повеќе сфери.

Препораки

- *Неодложно спроведување попис на населението.*
- *Ревидирање и унапредување на постоечкиот систем на собирање податоци, обезбедување јавно достапна и централизирана база на податоци за деца.*
- *Усогласување на методолошките пристапи на релевантните институции и тела и унапредување на соработката помеѓу нив.*

1.7. Буџет

Во периодот 2010-2017 година државните трошења за деца во областите на социјалната заштита и образованието бележат тренд на намалување во споредба со трендот на пораст на економијата.⁴⁴ Подреализацијата, главно, се појавува кај инфраструктурните инвестиции, кои и така чинат мал дел од вкупните средства. Најголем дел од средствата за образование се издвојуваат за училиштата,⁴⁵ додека кај социјалните програми преовладуваат издвојувањата за надомест за социјална заштита и за заштита на децата.^{46 47} Поголем пораст на трошењата за паричен надомест во споредба со тие за услуги се толкува како „популистичка компонента во одлучувањето поврзано со овие програми“.⁴⁸

Процентуалното учество на јавните расходи за здравствена заштита на децата во БДП бележи надолан тренд, од 0,68 % во 2010, до 0,63 % во 2017 година.⁴⁹ Иако детската популација претставува 23 % од населението, за здравствената заштита на децата се користат 19 % од вкупните средства за здравството.⁵⁰

Можностите за длабинска анализа на буџетските средства наменети за деца и нивното влијание врз благосостојбата на децата се ограничени поради недостатокот на бази на податоци. Не секогаш има јасна слика за алокацијата и реализацијата на средствата.⁵¹ Буџетското планирање не секогаш ги следи поставените национални приоритети.

Препораки

- *Зголемување на буџетските средства наменети за децата и зголемување на транспарентноста во делот на користењето на јавните средства кои се директно или индиректно наменети за деца, помеѓу другото и преку создавање сеопфатни и ажурни бази на податоци и интегрирање трајни решенија за анализа на буџетот на национално и локално ниво.*
- *Алоцирање соодветни буџетски средства за реализација на сите усвоени политики поврзани со децата.*

- *Образование и социјална политика: зајакнување на развојната компонента на буџетите наменети за деца и паралелно зголемување на трошењата во форма на услуги со цел унапредување на нивниот квалитет.*
- *Здравствена заштита: зголемување на процентот на јавните расходи за децата со цел да добијат приоритет во здравствениот систем.*

1.8. Распространување на Конвенцијата за правата на децата

Најголем дел од децата (62,8 %) имаат слушнато за КПД, но само малкумина (2,85 %) ја имаат прочитано.⁵² Децата најчесто се информираат за своите права во училиштето, од интернет или во домот.⁵³ Дури 95 % од децата проценуваат дека постои потреба од поголема едукација за детските права, и на децата и на возрасните.⁵⁴

Народниот правобранител укажува на особено ниската запознаеност помеѓу учениците во основните училишта кои „не распознаваат што е право, а што обврска на детето“.⁵⁵

Во однос на запознаеноста на општата јавност со КПД, податоците на УНИЦЕФ од 2018 година укажуваат дека 61 % од испитаниците (на возраст од 15+ години) имаат слушнато за КПД, што е за 5 % повеќе во споредба со 2014 година.⁵⁶

Препораки

- *Зголемување на напорите за распространување на КПД како помеѓу децата, така и помеѓу возрасните, користејќи канали на комуникација кои се соодветни за нив.*

1.9. Соработка со граѓанското општество

Се забележуваат зголемени напори за институционализирање на соработката на Владата со граѓанскиот сектор, преку донесувањето на стратегијата на Владата за соработка со и развој на граѓанскиот сектор 2018-2020, формирањето на Одделението за соработка со невладини организации при Генералниот секретаријат на Владата и Советот за соработка со и развој на граѓанскиот сектор.⁵⁷ Граѓанските организации се вклучени во донесување стратешки документи, закони и подзаконски акти преку поднесување коментари за предлог-документите, учество на работни состаноци со министерствата, работни групи и јавни расправи на собраниските комисии.⁵⁸

Сепак, останува општиот впечаток дека консултативните процеси не се спроведуваат системски и не се секогаш инклузивни, а во одредени случаи вклучувањето на граѓанските организации е повеќе формално, отколку суштинско. Роковите за праќање коментари и предлози се најчесто кратки и голем дел од

организациите немаат доволно капацитети и време да одговорат. Предлозите на организациите не секогаш се инкорпорираат во финалните документи.

Препораки

- *Понатамошно унапредување на соработката со граѓанскиот сектор, обезбедување инклузивност, транспарентност и отчетност, водење сметка за соодветноста на роковите за испраќање коментари и предлози и посветување должно внимание на истите.*
- *Носење на законите во редовна постапка, наместо во скратена, што ќе создаде соодветен простор за квалитетна дебата.*
- *Зајакнување на капацитетите на граѓанските организации за учество во процесите на креирање на легислатива и јавни политики кои се однесуваат на правата на децата.*

ГЕНЕРАЛНИ ПРИНЦИПИ



КОИ СЕ ПРИЧИНИТЕ ПОРАДИ КОИ ДЕЦАТА СЕ ПОЧУВСТВУВАЛЕ ДИСКРИМИНИРАНО?

„На пример, кога ќе кажат женско си и ти треба да се грижиш за сè. Или кога нема да ме сфатат сериозно бидејќи сум 'мала'.“

“ Темен тен поради кој ме нарекуваа со погрдни имиња. ”

„Не секогаш ме прифаќаат поради начинот на облекување и музиката која ја слушам.“

„Ми се исмеваше еден соученик поради тоа што моето семејство имаше помалку престижен автомобил.“

66

Многу често сум дискриминирана од страна на моите пријатели од училиште коишто живеат во градот, заради тоа што многу често одам кај баба ми и дедо ми во село каде што имам многу пријатели и се чувствувам убаво. Но, кога ќе се вратам во градот, тие често знаат да ме наречат селанка или да ми се заканат дека нема да се дружат со мене само заради тоа што летниот распуст го поминувам во село и се враќам дома најмногу еднаш месечно...



2. ГЕНЕРАЛНИ ПРИНЦИПИ

2.1. Недискриминација (член 2)

Според истражувањето на Меѓаши⁵⁹ 42,24 % од децата се почувствувале дискриминирано во одредена ситуација, а помеѓу најчестите причини се вбројуваат возраста, полот и финансиската состојба на нивното семејство. Децата, исто така, биле дискриминирани поради нивниот изглед, телесната тежина, бојата на кожа, местото на живеење, нивниот стил на облекување или музиката која ја слушаат.

Сè уште се практикува сегрегација на учениците Роми, од кои голем дел се социјално исклучени и изложени на предрасуди од институциите и заедницата. Децата со попреченост се соочени со бројни пречки за пристап до образовните, здравствените и другите институции. Додека, на децата од социјално загрозувани семејства им е во целост ускратено правото на образование во услови на далечинско учење.

Постои сериозна загриженост поради укинувањето на новиот Закон за спречување и заштита од дискриминација од страна на Уставниот суд и ненавременото конституирање на Комисијата за заштита од дискриминација.⁶⁰

Комисијата има постапувано по неколку претставки за дискриминација на деца.⁶¹ Сепак, генерално не постои перцепција дека Комисијата треба да ги следи и детските права, ниту кај самата Комисија, ниту кај општата јавност.⁶² Комисијата вообичаено го надминува законски определениот рок за постапување за неколку месеци, а во некои случаи дури и за неколку години.^{63 64}

Препораки

- *Неодложно усвојување на соодветна легислатива за спречување и заштита од дискриминација.*
- *Враќање во функција на Комисијата за заштита од дискриминација, зајакнување на нејзините капацитети и зголемување на свеста на Комисијата и општата јавност дека ова тело е надлежно за постапување по претставки кои се однесуваат на деца.*
- *Зајакнување на системскиот пристап за спречување на дискриминација на најранливите групи деца.*

2.2. Најдобар интерес на детето (член 3)

Најдобриот интерес на детето многу често повеќе е декларативен отколку суштински водечки принцип за заштита на правата на детето во семејството, здравствените, образовните, социјалните и другите институции.⁶⁵

Практиката на Меѓаши и на Народниот правобранител укажуваат на честите случаи на непостапување согласно најдобриот интерес на детето од страна на ЦСР, особено при

одлучувањето по барањата за правото на видување на детето по развод. Имено, решенијата на ЦСР повеќе се исполнување на барањата на родителите, отколку акти донесени во најдобар интерес на децата.⁶⁶

Студија на случај бр.1⁶⁷

Повредата на правото на детето да остварува лични и непосредни контакти со родителот со кого не живее по разводот на бракот на родителите, е најчестата причина за јавувањата на СОС-телефонот за деца и млади на Меѓаши во изминатите години. Во текот на 2020 година, во еден од случаите чијашто причина за јавување беше прекршувањето токму на ова право, беше побарана помош и совет во постапки за одлучувањето по барањата за правото на видување пред еден меѓуопштински центар за социјална работа. Имено, дојавувачот доставил и снимка од телефонски разговор, во која јасно се слуша како родителот со кој детето треба да се види, упатува погрдни зборови на детето и закани за физичко пресметување доколку не дојде на средбата. Детето, уплашено од разговорот, одбивало да оди на средбата, а тоа го изјавило во надлежниот центар за социјална работа. Центарот за социјална работа не го земал предвид мислењето на детето, ниту неговиот најдобар интерес и донел одлука дека средбата мора да се оствари.

Препораки

- Обуки на кадарот во сите институции кои работат со деца, особено во ЦСР и јакнење на капацитетите на стручните лица во ЦСР-центрите за социјална работа како и судиите, со цел нивна едукација за значењето на принципот на најдобар интерес на детето и негова соодветна примена.
- Изработка на правилници за примена на принципот на најдобар интерес на детето за стручните лица од ЦСР, како и за судиите.
- Ревидирање на целокупното законодавство со цел осигурување дека принципот за најдобар интерес на детето е соодветно инкорпориран.

2.3. Право на живот, опстанок и развој (член 6)

Во периодот од 2011 до 2018 година може да се забележи одредено унапредување на здравјето на децата, мерено преку перинаталната, доенечката смртност и смртноста на децата до 5 години.⁶⁸ Сепак, не се достигнати милениумските развојни цели и постојат значајни разлики во однос на вредностите во ЕУ.⁶⁹

Табела 3: Индикатори поврзани со здравјето на децата (2011-2018)⁷⁰

Индикатори	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Перинатална смртност (на 1 000 родени)	12,3	12,8	14,3	12,7	12,9	16,0	14,8	10,4
Смртност кај доенчиња (на 1 000 живородени)	7,5	9,8	10,2	9,9	8,6	11,9	9,2	5,7
Смртност на деца под 5 години (на 1 000 живородени)	8,6	11,0	11,3	10,7	9,7	13,1	10,4	6,8

Стапката на смртност кај доенчињата Роми во 2013 година била 17,4 промили, речиси 70 % повеќе од државниот просек за таа година.⁷¹ Оттогаш оваа стапка е во континуиран пад, достигнувајќи 10,2 промили во 2017 година, што е за 1 промил над државниот просек.⁷² Ова се должи на повеќе фактори, како зголемувањето на свесноста за редовни гинеколошки прегледи, едукацијата, превентивните програми и работата на граѓанските организации со ромските заедници.⁷³ Покрај тоа, целокупната здравствена состојба на децата Роми останува полоша во споредба со другите заедници.

- Видете ги препораките под 1.7, 6.2 и 6.4.

2.4. Почит за ставовите на детето (член 12)

Според истражувањето на Меѓаши,⁷⁴ најголем дел од децата (61,76 %) сметаат дека децата се моќни да променат само некои од работите што им се важни, додека 1/10 сметаат дека децата не можат ништо да променат. Децата истакнуваат дека недоволното вреднување на нивното мислење од возрасните претставува една од главните пречки поради кои не можат да ги променат работите кои им значат, додека дел ги наведуваат недостатокот на искуство, ниската информираност, возраста, недоволната помош од возрасните, системските пречки од економска и политичка природа и општествените норми кои го ограничуваат детското учество. Само 1/3 од децата целосно се согласуваат со тврдењето дека се вклучени кога се носат одлуки во училиштето.

Принципот на почит на ставовите на детето не е доследно применет во законодавството. Во Законот за заштита на децата постои општа одредба што се однесува на обврската да се земе предвид мислењето на децата кога се донесуваат одлуки кои ги засегаат.⁷⁵ Ваквата општа одредба отсуствува во Законот за семејство, но има неколку специфични одредби кои предвидуваат право на децата да ги изразат своите гледишта за некои прашања.⁷⁶ Законот за семејство не предвидува обврска да се сослуша детето кога се донесува одлука за одземање родителското право или кога се одлучува со кој родител ќе живее, ако родителите не живеат заедно или се разведени.

Законот за основното образование⁷⁷ овозможува системско организирање на учениците во основните училишта, додека формата на здружување на средношколците и нивно учество во донесување одлуки од колективен интерес не се регулирани во Законот за средното образование.⁷⁸ Законите од областа на образованието не содржат општа обврска за почит за ставовите на децата за одлуки кои ги засегаат индивидуално.

Писмена согласност за медицински интервенции потпишува родителот/старателот, но не е предвидена законска обврска за консултација на детето.⁷⁹

Не постои ниту референца на обврската за почит на ставовите на детето при развивање на законодавството, политиките и практиката кои се однесуваат на децата во централната и локалната власт.⁸⁰

Постои недоволна подготвеност на оние кои одлучуваат за децата да го слушаат и да посветат внимание на нивното мислење, без оглед дали се работи за правата во семејството, образованието, здравството или социјалната заштита.⁸¹

Препораки

- *Измени во националното законодавство во насока на обезбедување доследна примена на принципот на почит за ставовите на детето.*
- *Зајакнување на свеста и капацитетите на институциите и другите чинители за почитување на принципот на почит на ставовите на детето.*

ГРАЃАНСКИ ПРАВА И СЛОБОДИ



ДАЛИ ДЕЦАТА СЕ МОЌНИ ДА ГИ ПРОМЕНАТ РАБОТИТЕ ШТО ИМ СЕ ВАЖНИ?



Не се толку способни да променат некои работи бидејќи се деца и нивниот глас најчесто оди неприфатен и земен како обична мисла без поголема важност.



„Мислам дека децата можат да променат сè што ќе наумат бидејќи мислам дека оваа генерација на деца се свесни за проблемите во општеството и не се плашат да застанат против неправдите.“



Возрасните секогаш имале и ќе имаат многу поголема контрола и репутација во светот. На чело на секој орган или било каква институција се наоѓа возрасен, а не дете. Иако и децата можат да влијаат во донесување на некои помалку критични одлуки, не можат комплетно да влијаат врз законот и власта.



3. ГРАЃАНСКИ ПРАВА И СЛОБОДИ

3.1. Регистрација на раѓањето, името и државјанството (член 7)

Сè уште постојат деца кои не се регистрирани во матичната книга на родените, од кои повеќето се Роми. Главни пречки за дополнителен упис се непоседувањето лични документи на родителите, високите трошоци за ДНК-анализа како доказ за крвно сродство,⁸² како и непочитувањето на законските рокови за упис поради што постапките може да траат и неколку години.⁸³

Во 2018 година беа идентификувани околу 700 неевидентирани лица.^{84 85} Нема податоци колку од нив се деца. Во февруари 2020 година беше донесен Законот за неевидентирани лица во матичната книга на родени⁸⁶ со кој е предвидено овие лица да се запишат во посебна матична книга на родените, со што ќе им се овозможи пристапот до образование, здравствена и социјална заштита. Сепак, со евидентирањето во посебната матична книга, децата не се стекнуваат со државјанство, за што е неопходен упис во редовната матична книга на родените.⁸⁷ Подзаконските акти неопходни за спроведувањето на Законот не беа донесени во законски определениот рок.⁸⁸ Не се донесени ниту плановите за пристап до услугите кои произлегуваат од Законот.⁸⁹ Останува да се види дали Законот ќе придонесе за решавањето на овој долгогодишен проблем.

Препораки

- *Итно да се започне со упис во посебната матична книга на родени и да се усвојат плановите за пристап до услугите кои произлегуваат од Законот за неевидентирани лица во матичната книга на родените.*
- *Да се обезбеди законско решение со кое на неевидентираниите деца ќе им се овозможени да се стекнат со државјанство.*

3.2. Заштита на идентитетот (член 8)

Државата нема преземено мерки за елиминирање на практиката на „тајно“ посвојување, наведено во препораките на Комитетот од 2010 година.⁹⁰ Согласно постојниот Закон за семејството, податоците за заснованите посвојувања се службена тајна и не постои законска можност посвоеното дете да дознае за идентитетот на биолошките родители и нивната медицинска историја.⁹¹

Во отсуство на законски можности, посвоените деца (вообичаено веќе возрасни) често се обидуваат да дојдат до информации за своето биолошко семејство преку групи на социјалните мрежи кои се креирани за оваа цел и бројат по неколку илјади членови.⁹² Ова прашање особено се актуелизира во јавноста во последните години, како резултат на напорите на неформална група граѓани, поддржана од Меѓаши, која се залага за законско овозможување на правото на посвоените деца да го знаат своето биолошко потекло,⁹³ а во 2017 година и формално беше поднесена предлог-иницијатива до МТСП

за измена на Законот за семејството.⁹⁴ МТСП сè уште нема покажано интерес за ова прашање.⁹⁵

Препораки

- *Измена на Законот за семејството со што ќе се обезбеди зачувување на информациите за потеклото на посвоените деца (вклучувајќи информации за местото на раѓање, индетитетот на биолошките родители и медицинската историја), ќе се обезбеди децата да се информирани за фактот на нивното посвојување и да имаат пристап до тие информации на соодветна возраст и на соодветен степен на развој.*
- *Развој на програми за поддршка на родителите посвоители и нивно советување за начинот на кој треба да ги запознаат децата со фактот за нивното посвојување.*

3.3. Слобода на мисла, убедување и вероисповед (член 14)

Повеќето граѓани (87 %) ги запознаваат своите деца со религијата и (68,8 %) поддржуваат изучување на религиите како дел од образовниот систем.⁹⁶ Мнозинството (56 %) сметаат дека предметот за изучување на религиите треба да биде факултативен.⁹⁷

Во VI одделение учениците можат да изучуваат еден од трите изборни предмети - Етика во религиите,⁹⁸ Запознавање со религиите или Класичната култура во европската цивилизација. На почетокот на учебната година родителите се запознаваат со наставните програми за трите изборни предмети и одлучуваат кој предмет ќе го изучува нивното дете.⁹⁹ Не постојат системски механизми за вклучување на децата во одлучувањето за ова прашање. Можноста за избор е најчесто ограничена и децата го следат предметот за кој е обезбеден наставен кадар, независно од преференците за истиот.¹⁰⁰

Теми поврзани со религија се опфатени и во други наставни предмети. Програмата на БРО предвидува обработка на евангелијата од „Новиот завет“ како задолжителна лектира по предметот македонски јазик во прва година средно образование. Во 2013 година Народниот правобранител достави препорака до МОН и БРО за повлекување на оваа лектира бидејќи учениците „се обврзуваат, независно од нивната верска (не)определност, да мораат да го прочитаат Новиот завет, со што се повредува правото на слободно изразување на мислење, совест и веродиповед“.¹⁰¹ Не можат да се најдат информации дали е спроведена оваа препорака.

Препораки

- *Обезбедување можности во училиштата за изучување на сите три изборни предмети и воведување системски механизми за вклучување на децата во изборот кој од овие предмети ќе го изучуваат.*

3.4. Слобода на изразување (член 13) и слобода на здружување и мирно собирање (член 15)

Училишни форми на здружување

Со донесувањето на новиот Закон за основно образование во 2019 година системски се овозможи организирањето на учениците во основните училишта.¹⁰² Законот предвидува дека учениците имаат право на ученичко организирање преку заедница на паралелка и ученички парламент.¹⁰³

Средношколското организирање не е законски регулирано. Значаен дел од средните училишта имаат организации во некаква форма, предвидени во нивните интерни акти, но ова вообичаено не е уредено на начин на кој упатува КПД.¹⁰⁴ Најчести форми на организирање се класната заедница/ученичката заедница.¹⁰⁵ Во 2016 година Коалиција СЕГА, Меѓаши и Младински образовен форум поднесоа иницијатива до МОН за измени и дополнувања на Законот за средно образование со цел создавање законски основи за ученичко организирање.¹⁰⁶ Процесот на застапување беше повторно отпочнат во октомври 2020 година.

Вонучилишни форми на здружување

Постојат повеќе формални и неформални облици на младинско организирање. Во повеќе општини има локални младински совети кои се разликуваат во начинот на формирање, составот и функционирањето.¹⁰⁷ На национално ниво има неколку младински чадор-организации.¹⁰⁸

Законот за здруженија и фондации¹⁰⁹ од 2010 година предвидува дека здруженија на граѓани може да основаат деца со навршена 15-годишна возраст, по претходно добиена согласност од нивниот законски застапник. Минималната возраст за зачленување во здружение е 14 години и е, исто така, условено со поседување на согласност од законски застапник. Според некои организации, ова е чекор назад од претходната верзија на Законот каде што на секој граѓанин, без оглед на возраста, му беше дозволено да формира или да се приклучи на здружение.¹¹⁰

Во 2020 година беше донесен Закон за младинско учество и младински политики,¹¹¹ со кој, помеѓу другото, се предвивуваат национални и локални претставнички тела за лица на возраст од 15 до 29 години.¹¹²

Овозможувањето системски услови за здружување и практикување на учеството на децата и младите преку законски измени и документи за јавни политики се препознава од граѓанскиот сектор како значен напредок. Сепак, се забележува дека истите се насочени само кон повозрасни групи деца, над 15 години.

Слобода на мирно собирање

Во изминатиот период се забележува зголемување на детскиот активизам. Во 2015 година беа организирани средношколски протести како реакција на предложените образовни реформи од страна на МОН,¹¹³ а во септември 2020 година како реакција на

одлуката на МОН за начинот на изведување на наставата во претстојната учебна година.¹¹⁴ Во 2018 и 2019 година беа одржани средношколски протести и уметнички перформанси посветени на аерозагадувањето и климатските промени.^{115 116}

Дел од средношколците се соочуваа со закани од училишните раководства кои бараа учениците да не ги напуштаат часовите и да не учествуваат во протестите.^{117 118} Во некои случаи децата беа физички спречени да го напуштат училиштето со заклучување на вратите.¹¹⁹ Покрај ограничувањето на правото на мирно собирање, во јавноста можеа да се забележат и обиди за партиското етикетирање на децата кои учествуваа во протестите.

Студија на случај бр. 2¹²⁰

Во пресрет на планираниот протест против аерозагадувањето на 20.12.2019 година, средношколците од повеќе училишта низ државата ја бојкотираа наставата и со заштитни маски и транспаренти против аерозагадувањето се собраа на мирен протест во училишните дворови и други јавни места. Меѓу оние кои ја бојкотираа наставата беа и учениците од средното училиште „Никола Карев“ во Скопје. Директорката на училиштето на насобраните ученици во холот на училиштето им се обратила со закани со последици врз нив, доколку продолжат со бојкотот на наставата и се приклучат на протестот. Видеоснимката од ова обраќање, направена од учениците, се распространи низ медиумите и наиде на јавна осуда, по што градоначалникот на Град Скопје донесе решение за разрешување на директорката.

За повеќе информации за правото на почит за ставовите на детето видете под 2.4.

Препораки

- Следење на спроведувањето на законските одредби за ученичко организирање во основните училишта.
- Измени на Законот за средно образование со цел создавање законски основи за ученичко организирање.
- Спроведување едукативни активности со наставниците и други професионалци кои работат со деца во насока на зајакнување на нивните капацитети за поддршка и поттикнување на детскиот активизам.
- Политичките партии и нивните поддржувачи да ги прекинат практиките на партиско етикетирање на децата кои го практикуваат нивното право на мирно собирање.

3.5. Заштита на приватност (член 16)

Нарушувањето на приватноста на децата во сајбер просторот е сè поактуелен проблем. Во изминатите години до Агенцијата за заштита на личните податоци биле поднесени повеќе претставки во врска со злоупотреба на личните податоци на деца на социјалните мрежи, од кои повеќето се однесуваат на отворање лажни профили, злоупотребени профили и неовластено објавување слики и видеоматеријали.¹²¹

Мнозинство од родителите (64 %) сметат дека нивните деца не се запознаени со политиките на приватност на социјалните мрежи.¹²²

Табела 4: Број на претставки до АЗЛП кои се однесуваат на злоупотреба на личните податоци на децата на социјалните мрежи^{123 124}

Година	2011	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	Вкупно
Број на претставки	3	33	12	13	20	9	11	15	116

На почетокот на 2020 година во јавноста се појавија информации за злоупотреба на интимни фотографии и видеа од малолетни девојчиња на телекомуникациската мрежа Телеграм, по што беше отворена истрага и ЦСР понудија психолошко советување за девојчињата чии податоци беа злоупотребени.¹²⁵

Постојат случаи каде медиумите го откриваат идентитетот на деца жртви на злоупотреба или пак објавуваат други податоци¹²⁶ кои можат да доведат до нивно идентификување.¹²⁷

Студија на случај бр. 3¹²⁸

Во 2014 година Агенцијата, тогаш Дирекцијата за заштита на личните податоци, го реализира проектот „Час по приватност“ во чии рамки беа одржани предавања за заштита на личните податоци во сите средни училишта во Скопје.

Агенцијата планира во иднина да продолжи со активности поврзани со едукација на ученици од основните и средните училишта и на национално ниво, не само на територија на Град Скопје.

Препораки

- Спроведување едукативни активности за зголемување на запознаеноста на децата и родителите со начините на заштита на личните податоци и надлежните институции.
- Спроведување едукативни активности за медиумите во однос на правните и етичките аспекти во известувањето за случаи на злоупотреба на деца.
- Системски да се градат капацитетите на наставниот кадар за да се одговори на предизвиците од злоупотреба на личните податоци и нарушување на правото на приватност на децата на социјалните медиуми/мрежи и новите технологии.

3.6. Улогата на средствата за јавно информирање и пристап на детето до информациите (член 17)

Во изминатите години АВМУ има постапувано по повеќе случаи на прекршување на правилата за заштита на децата од штетната содржина во медиумските програми,

од кои најголем дел се однесуваат на погрешна категоризација на телевизиските програми¹²⁹ и емитување на програмите во несоодветно време.¹³⁰ Загрижувачко е согледувањето на АВМУ дека во случаи „кога постои силен комерцијален интерес кај радиодифузерите, ниту законските мерки и санкции не помагаат да се обезбеди заштита на малолетниците од содржините што можат да им нанесат штета во развојот“.¹³¹ Сè позначаен предизвик претставува заштитата од штетни содржини на интернет и други канали кои не се опфатени со традиционалното регулирање или домашните закони.

Покрај зголемениот број едукативни содржини во медиумите за време на пандемијата од Ковид-19, останува впечатокот дека нивната застапеност е недоволна и дека постои потреба од повеќе вакви содржини како на македонски, така и на јазиците на заедниците.

Препораки

- *Систематско следење на содржините во аудиовизуелните медиуми со цел навремено отстранување на штетните материјали, како и преземање мерки за стимулирање на аудиовизуелните медиуми за емитување програми корисни за децата.*
- *Едукативни активности за децата и родителите за заштита од штетни содржини на интернет.*

НАСИЛСТВО ВРЗ ДЕЦА



ДАЛИ ДЕЦАТА И НИВНИТЕ ВРСНИЦИ БИЛЕ ЖРТВИ НА НАСИЛСТВО?



„Навреди на социјалните мрежи и пишување неvistини од анонимци кои повредија повеќе фамилии, а и мои врсници кои подоцна беа зафрковани од свои врсници.“



Една другарка од школо ми ги врза нозете и ме тераше да клекнувам зашто не сум запамтила во кој тим за фудбал треба да одам. Ова беше на физичко. Додека една друга другарка не ѝ рече да престане да ми прави така. Попладнето ѝ кажав на мајка ми и таа разговараше со мајката на девојчето и со наставничката. После тоа не се повтори, но мене сè уште ми е непријатно искуство.



„Убиството на двајца тинејџери во мојата околина од страна на други вооружени лица.“

„Често сум исмејувана, озборувана и слично од врсниците во училиште и во населбата, но сум навикната на тоа и најчесто само ги избегнувам, но доколку претераат, се бранам себеси и престануваат барем на некое време, а понекогаш после тоа воопшто не ме задеваат. Исто така, секојдневно сум навредувана дома.“

4. НАСИЛСТВО ВРЗ ДЕЦА

4.1 Злоупотреба и занемарување (член 19)

Децата вообичаено се истовремено жртви на повеќе видови злоупотреба и занемарување, од кои најзастапени се физичкото и психичкото/емоционалното насилство.¹³² Децата жртви се најчесто на возраст од 11 до 14 години,¹³³ а повеќето се момчиња.¹³⁴ Непостоењето на стандардизиран приод во собирањето податоци за застапеноста на насилството претставува главна пречка за добивање целосна слика.¹³⁵

Според истражувањето на Меѓаши, 10 % од децата биле жртва на насилство, додека повеќе од 20 % познаваат некој кој бил жртва на насилство.¹³⁶ Децата најчесто наведуваат примери на врсничко насилство во училиштата, како и сè повеќе случаи на сајбер-насилство.¹³⁷ Врсничкото насилство е присутно во голем број основни училишта, а педагошките мерки кои се применуваат се недоволни за решавање на проблемот.¹³⁸ Во средните училишта доминираат повеќе видови насилно однесување, вклучително, навредување и исмејување меѓу учениците, уништување на инвентарот, тепачки меѓу учениците, навредување на учениците од страна на професорите и навредување на професорите од страна на учениците.¹³⁹ Показателите за присуство на меѓуетничките тензии и инциденти покажуваат дека тие се зголемуваат во 2019, споредено со 2011 и 2012 година.¹⁴⁰

Децата на улица/уличните деца и децата згрижени во установи се под зголемен ризик од насилство.¹⁴¹ Насилството не се препознава, не се пријавува и не се следи соодветно, оставајќи ги насилниците неказнети и придонесувајќи кон континуирано високо ниво на толерирање на насилството.¹⁴²

Се забележуваат зголемени напори во насока на воспоставување координиран пристап за заштита на децата од насилство со конституирањето на Националното координативно тело за заштита на децата од злоупотреба и занемарување во 2017 година¹⁴³ и донесувањето на Националната стратегија за превенција и заштита на децата од насилство (2020-2025).¹⁴⁴ Беше изготвен и Протокол за постапување во процесот на превенција и заштита на децата од злоупотреба и занемарување и Протокол за меѓусебна соработка на надлежните институции и здруженија за заштита и спречување на семејното насилство.¹⁴⁵ Досега меѓусекторски тимови за третман на децата жртви се воспоставени само во четири градови.¹⁴⁶ Констатирана е недоволна функционалност на меѓусекторските тимови и недоволна соработка помеѓу институциите во спроведување на постапките и процедурите за заштита на децата жртви.¹⁴⁷

Препораки

- Унапредување на системот за прибирање на податоци преку стандардизиран приод во собирањето на валидни податоци.
- Воведување ефикасни програми за превенирање на врсничкото насилство и зајакнување на соработката помеѓу семејството, воспитно-образовните установни и локалната заедница.

- *Спроведување превентивни програми насочени кон најризичните групи и јакнење на мултисекторската соработка.*
- *Поголеми напори во имплементацијата на стратешките документи, обезбедување соодветни средства со кои ќе се гарантира реализација на предвидените активности и услуги и нивната евалуација.*

4.2. Мерки за забрана и елиминација на сите форми на штетни практики, вклучувајќи ги, но без ограничување, женското генитално осакатување и раниот и присилен брак (член 24, параграф 3)

Според Кривичниот законик, детските бракови се забранети, а живеењето во вонбрачна заедница со и помеѓу малолетни лица се смета за кривично дело. Со измените на Кривичниот законик од 2018 година возрасната граница за санкционирање вонбрачен живот со малолетно лице беше зголемена од 16 на 18 години.¹⁴⁸

Раните бракови и живеењето во вонбрачни заедници од рана возраст се актуелни проблеми, најизразени во ромската заедница. Според податоците од МИКС, во ромските населби 45,1 % од жените на возраст од 20 до 24 години стапиле во брак пред 18-годишна возраст, споредено со 7,5% од општата популација.¹⁴⁹

Недостатокот на протоколи за постапување, недоволната актуелизација на овој проблем и неговото прифаќање како дел од традиционалните практики на одредени заедници се помеѓу главните пречки за негово решавање.¹⁵⁰

Постои недостаток на податоци за децата бегалци и мигранти кои се засегнати или се во зголемен ризик од штетните традиционални практики, како и недостаток на соодветни превентивни мерки.

Препораки

- *Развој на таргетираны мерки за намалување и искоренување на раните бракови и вонбрачни заедници.*
- *Континуирана обука и поддршка на професионалците кои работат со семејствата и децата изложени на ризик.*
- *Кампањи за сензитивизирање за негативните влијанија од штетните традиционални практики.*
- *Истражување за проценка на децата бегалци и мигранти кои се засегнати или се во зголемен ризик од штетните традиционални практики.*

4.3. Сексуална експлоатација и сексуална злоупотреба (член 34)

Во 2008 година беше формирано Национално координативно тело за спроведување на Акциониот план за превенција и борба против сексуална злоупотреба на деца и педофилија (2009-2012), кое не функционира повеќе години.¹⁵¹ Нема достапни податоци за активностите на ова тело, ниту може да се процени статусот на имплементација на Акциониот план.¹⁵²

По ратификацијата на Конвенцијата за заштита на децата од сексуална експлоатација и сексуална злоупотреба во 2010,¹⁵³ беа донесени низа измени и дополнувања на Кривичниот законик.

Со измените од 2014 година помеѓу другото беа зголемени казните за кривичното дело полов напад врз дете кое не наполнило 14 години,¹⁵⁴ беше воведен Регистар за лица осудени со правосилна пресуда за кривични дела за сексуална злоупотреба на малолетни лица и педофилија, кој е достапен на интернет¹⁵⁵ и беше проширен системот на санкции со предвидување на медицинско-фармаколошки третман.¹⁵⁶ Нема информации дали досега бил изречен и спроведен таков третман, ниту пак анализа за влијанието на оваа мерка во насока на обезбедување поголема заштита на децата.

Во однос на услугите за деца жртви на сексуална злоупотреба и сексуална експлоатација, постои Протокол за соработка меѓу надлежните институции во случаи на сексуална злоупотреба на деца и педофилија кој се заснова на мултисекторски пристап,¹⁵⁷ а Министерството за здравство има основано три центри за скрининг на случаи на сексуално насилство со посебна заштита за децата жртви на сексуалната злоупотреба.¹⁵⁸

Нема податоци за квалитетот на услугите кои ги добиваат децата, дали се спроведува континуирана обука на стручните лица, дали и како се спроведува протоколот.

Препораки

- *Обезбедување еднаква заштита за сите деца помлади од 18 години од кривичното дело сексуална злоупотреба на дете.*
- *Воведување програми за превенција на сексуалната злоупотреба во училиштата и предучилишните установи со цел зајакнување на капацитетите на децата за препознавање и одбегнување на потенцијални ситуации на сексуална злоупотреба.*
- *Зајакнување на службите за директна медицинска, психосоцијална и правна поддршка во случаите на сексуална злоупотреба.*
- *Обезбедување преглед на нивото на спроведување на релевантните политики и тековната состојба во однос на обучените едукатори, бројот на жртвите, пријавените случаи и квалитетот на услугите кои ги имаат добиено.*

4.4. Правото на детето да не биде подложно на мачење или друго сурово, нечовечно или деградирачко постапување или казнување, вклучувајќи и физичко казнување (член 37 (а) и 28, параграф 2)

Покрај законските забрани за телесното казнување во сите средини,¹⁵⁹ сè уште постои висока стапка на насилно дисциплинирање, со околу 79 % родители/старатели кои користат барем еден насилен метод при дисциплинирањето на своите деца (психичко злоставување, лесно или тешко физичко казнување).¹⁶⁰ Мнозинството од родителите/старателите (57 %) сметаат дека е оправдано родителот да удри дете во некои ситуации, иако повеќето (72 %) се свесни за негативните последици врз детето.¹⁶¹

Во изминатите години во јавноста беа објавени повеќе случаи на сурово, нечовечно или деградирачко постапување во рамките на системот на заштита на децата (институција за згрижување на деца со попреченост¹⁶² и здравствена установа¹⁶³) што укажува на потребата од спроведување на системско истражување.

Препораки

- *Посистематско спроведување на законите за забрана на телесното казнување.*
- *Промовирање и поттикнување на ненасилните облици на дисциплинирање на децата, како алтернативи на телесното казнување, преку медиумски кампањи и менување на традиционалните норми во врска со насилното воспитување на децата.*
- *Систематско истражување за практиките на сурово, нечовечно или деградирачко постапување или казнување во рамките на системот на заштита на децата и обезбедување мерки за превенција и ефикасно санкционирање на таквите практики.*

4.5. Мерки за унапредување на физичкото и психолошкото закрепнување и социјална реинтеграција на децата жртви (член 39)

Помошта за реинтеграција на децата жртви на насилство е често недоволна, ненавремена и не постои континуитет во нејзиното обезбедување, со што не се остварува соодветна заштита.¹⁶⁴ Дополнително, правото на обештетување на детето жртва ретко се остварува.¹⁶⁵

Вработените во системот на заштита на децата го потенцираат „јазот што постои меѓу она што треба да се случува според законот и она што постоечките ресурси дозволуваат да се случи во пракса“, како и недостатокот од обуки, меѓусекторска соработка, свесност за улогата на секоја од надлежните институции и соодветен мониторинг на институционалниот одговор во случаи на насилство врз децата.¹⁶⁶

Препораки

- *Системско спроведување на законите и зајакнување на капацитетите на вработените во системот на детската заштита за обезбедување соодветни услуги за закрепнување и реинтеграција на децата жртви.*
- *Отворање прифатилиште/сигурна куќа за деца и млади – жртви на злоупотреба.*

4.6. Телефонски линии за помош ставени на располагање на децата

СОС-телефонот за деца и млади на Меѓаши функционира од 1993 година. Поради проблеми со финансиската одржливост, бесплатниот телефонски број 080012222 не е во употреба од 2016 година. Јавувањата се остваруваат на фиксен и мобилен телефонски број (022465316 и 070390632) коишто не се бесплатни, во работни денови од 8 до 16 часот.

Меѓаши континуирано наоѓа начини за финансирање на СОС-телефонот со цел негово опстојување, иако истиот не е финансиски поддржан од државата, ниту од телекомуникациските оператори. Во изминатите години постоеа повеќе обиди за остварување комуникација со Владата и актуелните оператори за трајно надминување на овој проблем, кој е и основна пречка за обезбедување бесплатна 24-часовна линија за помош и шестцифрен број согласно европските практики и препораките на Комитетот од 2010 година.¹⁶⁷

Препораки

- *Обезбедување финансиска поддршка од страна на надлежните државни институции и телекомуникациски оператори за работењето на СОС-телефонот за деца и млади на Меѓаши и хармонизација со европскиот број.*

СЕМЕЈНА СРЕДИНА И АЛТЕРНАТИВНО ЗГРИЖУВАЊЕ



5. СЕМЕЈНА СРЕДИНА И АЛТЕРНАТИВНО ЗГРИЖУВАЊЕ

5.1. Семејна средина и родителска грижа на начин доследен на развојните капацитети на детето (член 5)

Во периодот од 2013-2015 година МТСП отвори 29 регионални советувашишта за брак и семејство, истите се бесплатни и работат со родители и деца.¹⁶⁸ Упатувањето во советувашиштата го прават центрите за социјална работа, но јавноста многу малку знае за нивното постоење.

Меѓународните организации, националните и локалните граѓански организации во своите програми и активности реализираат содржини за подигање на јавната свест за улогата на родителите и значењето на семејството во одгледувањето и воспитувањето на децата, а дел работат и непосредно со родителите на зајакнувањето на нивните вештини.¹⁶⁹

Препораки

- *Зајакнување на услугите за поддршка на родителите/старателите во унапредувањето на нивните вештини и знаења за позитивно родителство и развој на специјализирани услуги за родители/старатели на ранливи групи деца.*
- *Зголемени напори за запознавање на општата јавност со постоењето и услугите кои ги нудат советувалицата, како и евалуација на досегашната работа.*
- *Чести и континуирани кампањи и специјализирани услуги наменети за родителите, односно старателите на најранливите категории деца, како што се децата лишени од родителска грижа, децата од ромската заедница, децата со попреченост и децата кои живеат и работат на улица.*

5.2. Заедничката одговорност на двајцата родители, помош за родителите и обезбедување услуги за детска грижа (член 18)

Повредата на правото на детето да остварува лични и непосредни контакти со родителот со кого не живее е проблематика на која се однесуваат најголем број од претставките до Народниот правобранител во изминатите години¹⁷⁰ и најчестата причина за јавувањата на СОС-телефонот за деца и млади на Меѓаши.¹⁷¹ Вообичаено се обраќаат родителите со кои децата не живеат или нивни блиски роднини.

Ова право на децата им е вообичаено органичено од родителите кои по разводот/разделбата се во конфликтни односи. Ваквите ограничувања се особено застапени од почетокот на пандемијата со КОВИД-19.¹⁷²

Предмет на претставките и јавувањата е најчесто незадоволството од работата на ЦСР и непостоењето на ефикасен систем за административно извршување на решенијата за видување. Имено, надлежните центри работат со родителите советодавно, им укажуваат на обврската да го почитуваат решението за видување или ги упатуваат да посетуваат советувалиците, но ретко се преземаат мерки кон родителот кој и понатаму го попречува видувањето на детето со другиот родител. Мерката за упатување во советувалиците е неефикасна зашто ЦСР не ги задолжуваат родителите со акт, не се во контакт со установата каде што ги праќаат на советување, ниту пак го следат овој процес.¹⁷³ Центрите многу ретко ја користат мерката надзор над вршењето на родителското право и донесуваат решенија што во практиката тешко се спроведуваат. Недостатокот на човечки, финансиски и технички ресурси во центрите претставува значаен ограничувачки фактор.¹⁷⁴

За повеќе информации за почитување на мислењето на детето во постапките пред ЦСР, видете под 2.4. Почит за ставовите на детето (член 12).

Иницијативата за заедничко и одговорно родителство и по развод, започната од неформална група родители со поддршка на Меѓаши, ја актуелизира потребата од измени на Законот за семејство, во насока на воведување заедничко родителство по развод.¹⁷⁵ Во мај 2018 година собраниската Комисијата за труд и социјална политика одржа расправа на оваа тема и усвои заклучок дека се потребни измени во Законот за семејство, по што Иницијативата изработи предлог законски промени, но истите уште не се влезени во собраниска процедура.¹⁷⁶

За повеќе информации за помош во вршењето на должноста во воспитувањето на детето и обезбедување установи и служби за грижа на децата видете под 7.1. Правото на образование (член 28), 7.2. Цели на образованието (член 29) и 6.1. Деца со попреченост.

Препораки

- Спроведување длабинска анализа со цел утврдување на системските недостатоци во работењето на центрите за социјална работа.
- Изноаѓање соодветно системско решение за обезбедување непречено остварување на право на детето на лични односи и контакти со родителот и другите членови на семејството со кои не живее, како и ефикасна заштита во случаи на непочитување на ова право од страна на родителите.
- Меѓуопштинските центри за социјална работа да преземат континуирани мерки за следење и работа со семејствата, мерки од превентивен карактер за заштита на правата на детето, и подобрување на односот родител- дете, како и континуирани обуки на стручните тимови за препознавање на најдобриот интерес на детето и постапување согласно КПД, зајакнување на институциите со професионален и стручен кадар и поефикасни советувалиците во рамките на надлежните центри.

- Преземање мерки за едукација на родителите за значењето и влијанието на одговорното родителство за грижа, чување и негување на детето во бракот и после разводот.
- Отворање широка јавна дебата во однос на предложените измени на Законот за семејството со цел воведување заедничко родителство по развод, со учество на сите релевантни чинители, вклучително и децата.

5.3. Одделување од родителите (член 9)

Со измените на Законот за семејството од 2014 година се утврди дека како злоупотреба или грубо занемарување на родителското право ќе се смета и наведувањето на детето на питачење, со што беа проширени основите за одземање на родителското право.¹⁷⁷ Во случај на постоење основ за одземање на родителското право, ЦСР е должен прво да му укаже на родителот на недостатоците и пропустите, да донесе решение за постојан надзор над вршењето на родителското право и да спроведе стручно советодавна работа со родителите и со децата.¹⁷⁸ Доколку родителот не постапи по укажувањето, ЦСР е задолжен времено да го одземе детето и да покрене постапка за одземање на родителското право.

Мерките одземање родителско право и кривичен прогон на родителите најчесто се применуваат на родители кои се социјално најзагрозени, без постојано живеалиште, не се во брачна заедница, имаат историја на употреба на дроги и мнозинството се од ромската заедница.¹⁷⁹

Препораки

- Постои потреба од носење законски решенија, како и зајакнување на капацитетите на ЦСР за континуирано следење и советување на семејствата во ризик како превентивна мерка за заштита на безбедноста и сигурноста на децата.
- Одземањето на родителското право треба да биде последна мерка, која ќе се користи во исклучителни случаи. Сепак, оваа мерка треба да биде преземена навремено со цел да се спречи настанувањето на тешки последици во животот на детето.

5.4. Обезбедување издршка за детето (член 27, параграф 4)

Не е воспоставен ефективен систем за обезбедување надомест на средствата за издржување на детето од страна на родителот на кој не му е доделено детето на чување по разводот. Постојат бројни случаи кога платежно способен родител не ја плаќа определената месечна издршка.^{180 181} Некои родители и го изигруваат законот, прикажувајќи лажни податоци за своите приходи. Доколку родителот не ја плаќа досудената издршка, пресудата може да се предаде на извршување до извршител и да се поведе соодветна кривична постапка. Родителот кој одбива да плаќа, најчесто

поминува со условна казна, а товарот на издржување останува обврска на другиот родител.¹⁸²

Државата не обезбедува алтернативни мерки за надомест на средствата за издржување на децата од платечно способен родител кој одбива да плати. Во Програмата за работа на Владата 2017-2020 година беше предвидено воспоставување Државен фонд за исплата на законската издршка на децата, кој би ја исплаќал издршката во случаи кога родителот не ја исполнил навремено обврската, по што би ја наплатил определената сума од неплаќачот.¹⁸³ Овој фонд не е формиран и нема информации за тековни активности за неговото основање.

Препораки

- *Зголемување на свеста кај родителите за важноста од навремената исплата на издршката за детето, определена со правосилна пресуда со вклучување на стручните служби во училиштата, ЦСР, кампањи и сл.*
- *Воспоставување Државен фонд за исплата на законската издршка на децата.*

5.5. Деца лишени од семејна средина (член 20) и периодични проверки на сместувањето (член 25)

Деинституционализација

Во 2018 година Владата ја усвои Националната стратегија за деинституционализација (2018-2027),¹⁸⁴ а во јануари 2020 година МТСП објави дека деинституционализацијата на децата е завршена и со тоа дека нема повеќе деца згрижени во институции.¹⁸⁵ Реформата на институциите се спроведуваше постепено, а големите институции се заменија со мали групни домови кои се користат кога децата не можат да се реинтегрираат со нивните семејства, да бидат посвоени или да бидат сместени кај згрижувачи.¹⁸⁶ Во рамките на овој процес беа основани 22 нови групни домови, каде условите се значително подобри и децата за првпат добиваат можност да бидат дел од локалната заедница, наспроти живеењето во институциите кои беа разделени од населените места.¹⁸⁷ Сепак, недоволната сензитивност и информираност на локалното население каде истите беа отворени, резултираше со бројни реакции, негодување, а во неколку случаи и со протести и барања за нивна дислокација. Овие реакции беа особено евидентни во средините каде беа сместени деца со попреченост и деца во судир со законот.^{188 189}

Резиденцијалните институции каде беа сместени децата пред завршувањето на деинституционализацијата се карактеризираа со бројни слабости и недостатоци.^{190 191}

Студија на случај бр. 4¹⁹²

Во јуни 2018 година стотина жители на селото Тимјаник излегоа на протест за да го изразат своето незадоволство поради одлуката за отворање мал групен дом за деца со попреченост во ова село. На протестот жителите порачаа дека сакаат на тоа место да биде изградена градинка, а не дом за деца со попреченост. Жителите рекоа дека немаат ништо против децата со попреченост, но од друга страна постојано истакнуваа дека не сакаат нивните деца да бидат во нивна близина.

Новинарите пренесоа дел од изјавите на жителите:

-Нашите деца играат тука на сред село сами, слободни, а сега им ја одземате слободата, ќе мора да бидат со придружник. Што ќе се случи ако некое дете фрли камен по нив или ги нападне?, рече една од присутните.

-Училиштето е во непосредна близина, а нашите деца не смеат да ги гледаат тие деца“, изјави една од присутните жени, а на новинарско прашање: Зошто?, одговори дека тоа ќе било стресно за нив.

-Тие деца не се здрави, се соблекуваат голи и ќе излегуваат надвор да ги плашат нашите деца, рече еден од жителите и истакна дека нема да дозволат на сред село да постои ваков центар, туку дека може само надвор од селото.

Жителите неколкупати се сретнаа со Министерката за труд и социјална која им ја објасни потребата од малите групни домови и причините за нивната локација во населени места, а им вети и отворање градинка.

Згрижувачки семејства

Во 2018 година МТСП и УНИЦЕФ отпочнаа кампања со цел да ги поттикнат граѓаните да станат згрижувачи на деца без родителска грижа.¹⁹³ Се забележува раст на бројот на семејства кои се заинтересирани за згрижување,¹⁹⁴ а кон крајот на 2019 година биле евидентирани 206 згрижувачки семејства кои згрижуваат 387 корисници.¹⁹⁵

Месечниот надоместок за згрижувачите беше неколкупати зголемен (за 25 % во 2015 година,¹⁹⁶ и за 30 % во 2020 година¹⁹⁷), а беше воведено и право на траен надоместок за згрижувачи, со наполнети 62 години за жени, односно 64 години за мажи, кои се невработени и не користат право на пензија.¹⁹⁸

Новиот Закон за социјалната заштита од 2019 година овозможи воведување специјализирани згрижувачки семејства за деца со комплексни потреби, вклучително деца жртви на семејно насилство, деца во ризик, деца во судир со законот, деца со попреченост.¹⁹⁹ Засега нема пријавени семејства за специјално згрижување.²⁰⁰

Препораки

- *Зголемување на информираноста и сензибилизација на заедниците во кои се отворени мали групни домови со цел обезбедување поддржувачка околина во која децата ќе бидат добро прифатени и ќе се чувствуваат како дел од таа заедница.*
- *Развој на дополнителни/комплементарни услуги базирани во заедницата.*
- *Подобрување на постоечкиот механизам за следење на работата на згрижувачките семејства и унапредување на систематската поддршка за згрижувачките семејства преку постојани насоки и обуки.*
- *Продолжување на промоцијата на згрижувачките семејства, со посебен фокус на специјализираните згрижувачки семејства.*

5.6. Посвојување (член 21)

Со измените на Законот за семејството од 2014 година се намали времетраењето на престојот на децата без родители и родителска грижа во установите или другите семејства, а беа скратени и роковите на постапување на надлежните институции.²⁰¹

При упис во регистарот на можни посвоители, посвоителите даваат изјава какво дете сакаат да посвојат во поглед на националноста, здравствената состојба, полот и возраста. Посвоителите најчесто бараат да посвојат дете на помала возраст, со поволни развојни потенцијали.²⁰² Бројот на деца кои се посвојуваат со лесна или тешка ментална попреченост е многу мал. Етничката припадност на детето, исто така, претставува еден од клучните фактори за посвојување.²⁰³

Посвоените деца не секогаш се запознаваат со фактот за нивното посвојување.

Препорака

- *Континуирана едукативна кампања за подигнување на свеста на јавноста за намалување на предрасудите и стереотипите кон одредени групи деца.*
- *Видете ги препораките под 3.2.*

ПОПРЕЧЕНОСТ, ОПШТО ЗДРАВЈЕ И ДОБРОСОСТОЈБА



ДАЛИ ДЕЦАТА ЗНААТ ЗА НИВНИ ВРСНИЦИ КОИ НЕ ДОБИЛЕ ПОТРЕБНА ЛЕКАРСКА ИЛИ СОЦИЈАЛНА ПОМОШ?

- „Имаше повредено девојче на кое
- фондот не му ја плаќаше
- операцијата, па целиот град
- собиравме пари за таа операција.“

„Во нашата општина има едно дете кое има психички проблеми и никој не му помага.“

„Има многу деца низ Скопје кои просат и немаат топол дом, а ниту им се пружа љубов и грижа. Нашиот народ е навистина суров и ретко кој им остава пари на таквите деца. Мислам дека не се доволно едуцирани за да знаат како треба да се постапи со таквите деца за да им се помогне.“

“ Да. Кога детето имало две скршени коски на главата, а не го примиле бидејќи било позитивно на вирусот Ковид-19. ”

„Да имам слушнато и има добиено помош од народот (познати или непознати), но не и од државата или институциите кои се соодветни за тоа.“

6. ПОПРЕЧЕНОСТ, ОПШТА ЗДРАВСТВЕНА СОСТОЈБА И ДОБРОСОСТОЈБА

6.1. Деца со попреченост

Родителите на децата со попреченост сметаат дека нивните деца се дискриминирани и не уживаат еднаква заштита пред законот како другите граѓани.²⁰⁴ Најчесто дискриминирани се во здравството, социјалната заштита, образованието, науката и спортот.²⁰⁵

Децата со попреченост се соочуваат со бројни бариери за пристап до здравствени услуги, како физичката непристапност на здравствените објекти, непристапноста на медицинската опрема и уреди, недостатокот на обучен кадар и пристапни формати на информации и ригидните административни процедури.²⁰⁶ Здравствените работници и самите пациенти се недоволно запознаени со своите права и обврски, што придонесува за креирање однос на меѓусебна недоверба и зачестени случаи на повреда на правата на пациентите.²⁰⁷ Родителите укажуваат на ограничениот пристап до услуги за рехабилитација²⁰⁸ и нискиот квалитет на ортопедски и слушни помагала.²⁰⁹ Стереотипите на здравствените работници во однос на сексуалноста на младите со попреченост дополнително го отежнува нивниот пристап до услугите за сексуално и репродуктивно здравје.²¹⁰

Постои недостиг од податоци за вклученоста на децата со попреченост во редовното образование.^{211 212} Пристапноста до училишните згради, внатрешните простории и соодветните дидактички средства не е обезбедена во задоволителна мера.^{213 214} Стручните тимови се некомплетни во голем дел од училиштата и градинките, а наставниците не располагаат со соодветни знаења и вештини за работа со ученици со попреченост, примената на индивидуални образовни планови и оценување.²¹⁵ ²¹⁶Отсуствуваат механизми за размена на знаења и искуства помеѓу различните нивоа на образование.²¹⁷

Бројот на образовни и лични асистенти е недоволен, а законско право на асистент имаат само децата од основно образование.^{218 219} Заради исклучително нискиот надомест многумина од асистентите брзо се откажуваат од работата.²²⁰

Родителите на децата со попреченост истакнуваат бројни проблеми при уписот во редовните училишта.²²¹ Тие се незадоволни од условите, третманот и постигнувањата на децата и поради тоа честопати се во дилема дали постапиле правилно, запишувајќи ги во редовно училиште.²²² Децата со попреченост не секогаш се прифатени од врсниците со типичен развој и нивните родители.²²³

Денес, за време на пандемијата од Ковид-19, учениците со попреченост имаат значајни проблеми во следењето на онлајн-наставата. Само мал дел од училиштата (6 %) сметаат дека ваквата настава е целосно соодветна за учениците со попреченост, додека повеќе од 1/3 сметаат дека повеќето ученици немаат соодветни ресурси, ниту поддршка.²²⁴ Не сите образовни асистенти се вклучени во давањето поддршка за далечинско учење.²²⁵

Во голем дел од населените места не е извршено соодветно приспособување на инфраструктурата и не е обезбеден пристап до добра и услуги. Недостигаат и прилагодени спортско-рекреативни објекти и наставни програми за телесна вежба за децата со попреченост.²²⁶ Се обрнува малку внимание на можностите за учество во културни и забавни активности.

Постојат дневни центри кои преземаат дел од грижата за децата со попреченост во текот на определен период од денот. Според извештајот на УНИЦЕФ од 2015 година овие центри се достапни само за мал дел од децата, а недостасуваат и услуги за поддршка на деца под 6-годишна возраст, деца со аутистичен спектар на нарушувања и со блага до умерена попреченост.²²⁷ Од 2015 година досега беа отворени нови центри и неопходна е ажурирана проценка на нивните капацитети и евалуација на нивната работа.

Значаен дел од родителите ја оценуваат активноста на државата во создавањето услови за достоинствен живот на децата со попреченост како недоволна.²²⁸

Студија на случај бр. 5

Искусството од образовниот процес на Ема Ананиевска

Како лице со целосно оштетен вид кое целиот образовен процес од градинка до дипломирање го има поминато во редовно образование, можам да кажам дека Македонија е многу далеку од земја подготвена за инклузивно образование.

Она што постојано се нагласуваше во разговори со нашите институции за поддршка дека ми недостасува беа соодветни материјали за учење. Во основно училиште не добив ни од тоа малку што го имаат на Брајово писмо со изговор дека тие книги се наменети само за учениците од училиштето за деца со оштетен вид. Во средно побарав книгите што сите ги добија бесплатно да ми ги дадат во електронска форма. Од Министерство бев одбиена со образложение дека немале обезбедено авторски права за такво нешто.

Во 2013 кога требаше да ја полагаам државната матура и покрај тоа што и пред време беа известени од Државниот испитен центар за мојот случај за да имаат доволно време да подготват стратегија за начинот на полагање, тие воопшто не се потрудија да најдат решение. Од моја страна беше предложено да ми ги префлат прашањата половина час пред испит на компјутер и да ги одговарам сама со специјалната звучна програма за лица со оштетен вид, со присуство на надворешен тестатор што ќе ме надгледува како и сите останати ученици, како што тоа функционира во секое развиено општество. Предлогот не го прифатија бидејќи така постоело опасност да си ги најдам одговорите на интернет. Се договоривме да полагам со професор тестатор кој ќе ми чита и ќе ги запишува моите одговори. Сè беше во ред до моментот кога ден пред испитот по англиски јазик случајно дознавме дека ќе ми пратат да ми чита наставник кој воопшто не знае англиски. За среќа, на крај сепак се најде во последен момент човек што знае англиски да дојде.

Во текот на образованието сум имала и многу позитивни примери од наставници и професори, но генерално нашите професори немаат никаква подготвеност за работа со лица со оштетен вид. Сè зависи од тоа колку секој професор индивидуално сака да се потруди да најде начин да го вклучи ученикот во наставата.

Препораки

- Обезбедување мултисекторски пристап кон грижата за децата со попреченост, како на централно, така и на локално ниво.
- Зајакнување на институционалната и финансиската поддршка за процесот на образовна инклузија на децата со попреченост, соодветна подготовка на условите во училиштата и предучилишните установи и кадарот за работа со деца со попреченост.
- Обезбедување финансии и комплетирање на стручните тимови во сите училишта и градинки.
- Сензибилизација на децата со типичен развој, нивните родители и пошироката јавност.
- Законски измени со цел обезбедување асистенти за сите деца со попреченост. Вработување на асистентите, наместо нивно ангажирање по основ на договор за дело и обезбедување соодветен надомест за нивната работа.
- Целосно приспособување на инфраструктурата и обезбедување пристап до добра и услуги во сите населени места.
- Развој на програми за учество на децата со попреченост, спортско-рекреативни, културни и забавни активности.
- Ажурирана проценка на постојните капацитети на дневните центри и евалуација на нивната работа.

6.2. Здравје и здравствени услуги, особено примарна здравствена заштита (член 24)

Во просек, 73 % момчиња и 71 % девојчиња, на возраст од 11 до 15 години го проценуваат своето здравје како одлично.²²⁹ Ваквата самоперцепција се поврзува со „заштитничкиот“ однос кон децата карактеристичен за традиционалните култури и недостатокот на критичност и интерес на децата за здравите навики и однесувања.²³⁰

Постои сериозна загриженост за нискиот човечки капацитет во здравствениот сектор. Во периодот од 2011 до 2016 година бројот на педијатри е намален за дури 15,75 %.^{231 232} Не е постигнат ниту задоволителен стандард на обезбеденост со лекари во дејноста за здравствена заштита на училишните деца и младината.²³³ Во 2018 година имало во просек 1 лекар на 4 892 деца и млади од 7 до 19 години.²³⁴

Во истражувањето на Меѓаши децата наведуваат бројни случаи кога нивни врсници не добиле соодветна лекарска помош, особено од почетокот на пандемијата од Ковид-19.²³⁵ Многу често се организираат хуманитарни акции за обезбедување средства за лекување во странство, што укажува на недостатоците во здравствениот систем. Домаќинствата со деца имаат повисоко ниво на ризик од прекумерни трошоци за здравствена заштита, зашто приватните трошоци за здравствени услуги за деца се повисоки за 19 % во однос на општата популација.²³⁶

Се забележува подобрување на опфатот со здравствено осигурување на ромската популација.^{237 238} Сепак, здравственото осигурување останува недостапно за значаен број деца без лична документација,²³⁹ многу ромски семејства се соочуваат со физички и финансиски бариери во пристапот до здравствени услуги и лекови, а во средините со доминантно ромско население постои акутен недостиг на гинеколошки услуги.²⁴⁰

Пилот-програмата за сеопфатно сексуално образование во 9. степен на основното образование треба да отпочне во 2021 година. Граѓанските организации, како ХЕРА, преку своите едукативни програми за сексуално и репродуктивно здравје со години ја надополнуваа оваа празнина во формалното образование.

За дополнителни информации во врска со финансирањето на здравствените услуги видете под 1.7. Буџет.

Препораки

- *Унапредување на нивото на здравствена заштита преку зголемување на медицинскиот персонал, намалување на приватните трошоци, обезбедување средства за лекување во странство секогаш кога се потребни, зголемување на достапноста на здравствените услуги, особено за најранливите групи деца и континуирана здравствена едукација на целокупната популација.*

Животна средина

Загадувањето на воздухот во урбаните средини е континуирано над европските стандарди и претставува алармантен проблем. Во 2019 година Македонија имаше највисока годишна концентрација на ПМ 2.5 честички во Европа²⁴¹ и 3 400 прерани смртни случаи како директна последица од загадувањето.²⁴² Респираторните заболувања со години се на првото место во структурата на поединечните групи на болести кај децата,²⁴³ а медицинскиот кадар постојано апелира за негативните ефекти од загадувањето врз здравјето на децата.²⁴⁴

Енормното аерозагадување во зимскиот период е проблем за 2/3 од децата, кои истакнуваат дека истото се одразува на нивното физичко и ментално здравје, им го ограничува секојдневното функционирање и ги принудува да останат во своите домови.²⁴⁵

Најголем дел од мерките за подобрување на квалитетот на воздухот не се спроведени.²⁴⁶

Препораки

- *Да се направат законски измени за намалување на високиот праг на ПМ 10 честичките, дозволена гранична вредност според европските стандарди.*
- *Да се детектираат и санкционираат сите мали и големи загадувачи кои не користат филтри за заштита и испуштаат штетни канцерогени честички во воздухот.*
- *Да се активираат итни мерки и препораки и да се прогласи праг на алармирање доколку вредностите на ПМ 10 честичките го надминат прагот, наместо досега предвидените 200 микрограми на метар кубен во два последователни дена, да се намали на 40 микрограми на метар кубен во два последователни дена.*

Ментално здравје

До 45 % од адолесцентите имаат проблеми со менталното здравје, почнувајќи од (не)задоволството од животот, преку психосоматски тегоби, до долготрајни периоди на нерасположение и дисфункционалност.²⁴⁷ Општата добросостојба се намалува како што децата растат, при што ризикот од полоши исходи е повисок кај девојчињата.

Грижата за менталното здравје на децата не претставува јавно здравствен приоритет и е под нивото на грижата за физичкото здравје.²⁴⁸ Постоечкиот здравствен систем се карактеризира со несоодветна меѓуинституционална поврзаност, доминација на институционалниот третман, недостаток на услуги за психосоцијална рехабилитација во заедницата и превентивни програми.²⁴⁹ Значително се намалени сервисите за ментално здравје за деца и млади и нивниот квалитет, а нема ниту соодветен план за нивен развој.²⁵⁰ Бројот на психијатри за деца и адолесценти е во континуиран пад.²⁵¹

Учениците истакнуваат дека наставниците ги упатуваат кај училишниот психолог и педагог само доколку направиле некој проблем,²⁵² поради што истите не се перципираат како сервис за поддршка на менталното здравје на учениците.

Во 2018 година беше донесена Национална стратегија за унапредување на менталното здравје (2018-2025), која вклучува повеќе мерки за децата. Не се достапни информации за степенот на нивната реализација.²⁵³

Препораки

- *Подготовка на план за развој на сервиси за унапредување на менталното здравје за децата и младите и развој на мрежа на овие сервиси кои воедно ќе претставуваат и систем на меѓусебна поддршка.*
- *Јакнење на улогата на училишните психолози во основното и средното образование во унапредувањето на менталното здравје на учениците, а намалување на административните задачи.*

- *Едукација на родителите за препознавање на знаците на нарушено ментално здравје на нивните деца и навремено преземање мерки во соодветните сервиси, вклучително и училишните психолошко-педагошки служби.*
- *Воведување активности и содржини за негување на менталното здравје од предучилишните установи до средните училишта.*

Исхрана

Во последните 10 години децата од Македонија се во континуитет помеѓу првите во Европа кои имаат прекумерна тежина и кои секојдневно консумираат слатки и газирани пијалаци.²⁵⁴ Имотноста не влијае на изборот на нездрава храна, но влијае врз консумацијата на зеленчук и овошје.²⁵⁵

Исхраната која ја добиваат децата во градинките²⁵⁶ и децата со целодневен престој во училиштата не ги задоволува препораките за енергетски внес.²⁵⁷ Во ученичките домови просечниот дневен енергетски внес е на долна граница на физиолошките потреби за децата од машки пол.²⁵⁸ Исхраната во сите овие институции се карактеризира со несоодветен внес на нутритивно богата храна.²⁵⁹

Додека се во училиште, најголем дел од децата секојдневно консумираат некој вид печиво (51,88 %), додека значаен дел јадат брза храна (39,27 %), грицки (38,02 %) или нешто слатко (42,83 %).²⁶⁰ Повеќе од 1/2 никогаш не јадат зеленчук, а повеќе од 1/3 никогаш не јадат овошје додека се на училиште.²⁶¹

Препораки

- *Системско планирање на исхраната, почитување на стандардите за здрава исхрана, зголемена контрола, како и соодветна едукација на кадарот во институциите каде се згрижуваат деца.*
- *Спроведување едукативни активности и јавни кампањи за подобрување на навиките за исхрана кај децата.*

6.3 Мерки за заштита на децата од злоупотреба на супстанции (член 33)

Во моментот не постои установа која нуди соодветно лекување и грижа за деца кои користат психотропни супстанции, додека постоечките установи најчесто се прогласуваат за ненадлежни за третман на малолетници.²⁶² Лекувањето на децата е вообичаено сведено на итни медицински интервенции.²⁶³ Отсуствува ефикасен превентивен систем, нема соодветно обучен кадар, ниту протоколи за фармаколошко, психијатриско лекување и програми за рехабилитација и ресоцијализација.²⁶⁴

Во 2018 година Министерството за здравство формираше Работна група за изработка на програма за сеопфатна грижа и лекување на малолетни корисници на

психоактивни супстанции.²⁶⁵ Не можат да се најдат информации дали програмата е донесена.

Препораки

- *Донесување на програмата за грижа и лекување на деца корисници на психоактивни супстанции.*
- *Основање на установа специјализирана за лекување на деца корисници на психоактивни супстанции.*
- *Зголемување на јавната свест за оваа проблематика, вклучително и преку образовниот систем и медиумите.*

6.4. Животен стандард (член 27, параграф. 1-3)

Паричната вредност на социјалните надоместоци е премногу ниска, додека постоечките услуги за социјална грижа и поддршка се недоволно развиени и не обезбедуваат адекватен животен стандард за децата.²⁶⁶ Многу од најсиромашните семејства со деца се исклучени од системот за социјална помош.²⁶⁷ Системот на социјална заштита е недоволно поврзан со останатите услуги за деца. Оттаму, фрагментираните иницијативи не даваат одговор на многубројните фактори кои придонесуваат кон сиромаштија и социјална исклученост.

Секое трето дете во државата живее во сиромаштија,²⁶⁸ а се проценува дека дополнителни 16 000 деца ќе паднат под прагот на сиромаштија поради кризата од пандемијата со Ковид-19.²⁶⁹ Најпогодени се најсиромашните деца поради комбинирани ефекти на повеќе ризици и неповолности, како недоволен пристап до интернет и лоши услови за домување, што влијае на нивниот напредок во учењето. Децата од еднородителски домаќинства и од домаќинства кои добиваат гарантирана минимална помош се соочуваат со зголемен ризик од сиромаштија во однос на недостиг на храна во услови на прекинување на бесплатните оброци заради затворање на предучилишните и училишните установи.²⁷⁰ Со буџетскиот ребаланс од мај 2020 година беа направени кратења во повеќе програми поврзани со децата што дополнително ја влошуваат нивната ранливост и капацитетот на институциите да се прилагодат на долготрајна криза.²⁷¹

Во истражувањето на Меѓаши децата споделуваат бројни примери од своето блиско опкружување за врсници кои живеат во сиромаштија, наведувајќи дека најчесто наместо институционална грижа за овие деца се обезбедува помош преку хуманитарни акции.

Препораки

- *Значителни инвестиции со цел опфаќање на најмаргинализираните деца и семејства.*
- *Да се направи преглед на вредноста на социјалната помош за да се утврди до кој степен истата е адекватна, особено за најранливите деца и семејства.*
- *Да се подобрат услугите за социјалната поддршка и грижа преку натамошно инвестирање во бројот и капацитетите на давателите на социјални услуги.*
- *Да се преземат итни мерки за помош на семејствата со деца кои се најпогодени од пандемијата од Ковид-19.*

ОБРАЗОВАНИЕ, ОДМОР И КУЛЬТУРНИ АКТИВНОСТИ



АКО БИ БИЛ/БИЛА ДИРЕКТОР/ДИРЕКТОРКА НА МОЕТО УЧИЛИШТЕ, ЈАС БИ...

„Се борела за тоа секое дете да го најде своето место и да биде среќно.“

☹☹ Спровела подобра хигиена во целото училиште, професорите да им помагаат на децата да научат подобро со тоа што ќе ги мотивираат и би овозможила училишни забави во текот на годината за забава и дружба на децата. ☺☺

„Се погрижил за дисциплината на учениците.“

„...организиран повеќе консултациски средби и анкети со учениците, организиран работилници делумно-задолжителни каде ученици од различни класови ќе споделат идеи за нови активности, би поттикнувал да се учествува и да се прават многу активности и проекти.“

7. ОБРАЗОВАНИЕ, ОДМОР И КУЛТУРНИ АКТИВНОСТИ

7.1. Правото на образование (член 28)

Предучилишно образование

Покрај трендот на зголемување на опфатот на деца со предучилишно образование, истиот е на незадоволително ниво и за деца на возраст од 36 – 59 месеци изнесува 36,8 %.²⁷² Особено ниска опфатеност постои во руралните средини и во ромските населби,²⁷³ како и на децата со попреченост.²⁷⁴ Немањето просторни капацитети е една од основните причини за малата опфатеност.²⁷⁵ Бројот на деца по групи е вообичаено за два до трипати поголем од законски предвидениот,²⁷⁶ а уписот на децата е отежнат поради долгите листи на чекање.²⁷⁷

Училишно образование

Порај тоа што основното и средното образование е задолжително и бесплатно, 1,7 % од децата не се вклучени во основно,²⁷⁸ додека 8,4 % не се вклучени во средно образование.²⁷⁹ Пристапот до образование е особено предизвик за децата Роми, од кои 18,7 % не посетуваат основно,²⁸⁰ а 52,8 % не посетуваат средно образование.²⁸¹ Се забележуваат одредени напори за зголемување на нивниот опфат, но постојат бројни системски пречки што го отежнуваат овој процес.²⁸²

Надвор од образовниот систем остануваат и учениците кои ги немаат примено потребните вакцини.²⁸³ Уставниот суд констатира дека условувањето на упис на детето во основно училиште со приложување на доказ за извршена вакцинација не претставува дискриминација.²⁸⁴ ²⁸⁵ Народниот правобранител повеќепати ѝ укажа на Владата за потребата да се изнајде решение кое нема да ги попречува овие деца во остварувањето на правото на образование, но проблемот не е надминат.²⁸⁶

Децата со ретки состојби/заболувања кои не се во можност да посетуваат редовна настава подолго време, не секогаш добиваат адекватна поддршка во училиштата.

Денес, за време на пандемијата од Ковид-19 учениците имаат значајни проблеми во следењето на онлајн-наставата. Не сите ученици се во можност да следат онлајн-настава (поради немањето технички уреди и интернет) и да добијат исто ниво на поддршка во домот.²⁸⁷ Потребните подготовки за учебната 2020/21 година не се навремени. Наставниот кадар не ја доби потребната обука, ниту беа обезбедени технички уреди и интернет за учениците кои немаа. При планирањето немаше широка консултација на наставниците, родителите и учениците.²⁸⁸

За повеќе информации за образовната инклузија на децата со попреченост видете под 6.1. Деца со попреченост.

Препораки

- *Ширење на мрежата на предучилишни установи и зголемување на капацитетите со цел поголем опфат. Почитување на стандардите за пристапност на објектите, бројност на групите, обезбедување соодветни дидактички помагала и кадар кој ќе одговори на потребите на децата со попреченост.*
- *Подигање на свеста на родителите за значењето на раното учење и развој.*
- *Зголемување на заложбите за целосен опфат на децата Роми во предучилишното и училишното образование.*
- *Изнаоѓање системско решение за непречено остварување на правото на образование на децата кои ги немаат примено потребните вакцини.*
- *Адресирање на индивидуалните потреби на децата со различни дијагнози за ретко заболување и нивна поддршка во совладувањето на наставниот материјал, особено по долги периоди на отсуство.*
- *Консолидирање на сите чинители во општеството, државен, приватен и граѓански сектор за поддршка на вклучување на децата од социјално ранливите категории во образовниот процес.*

7.2. Цели на образованието (член 29)

Предучилишно образование

Предучилишното образование е незадолжително и се уредува со Законот за заштита на децата, а најголем дел од надлежностите ги има МТСП. БРО ја потенцира потребата од донесување посебен закон за предучилишно образование и целосно префрлање на надлежностите на МОН, заради подигање на квалитетот и унапредување на функционалното поврзување со основното образование.²⁸⁹

Педагозите и воспитувачите во градинките сметаат дека е потребна континуирана стручно-советодавна поддршка од БРО, подобрување на Програмата за рано учење и развој и намалување на административните обврски што им го ускратуваат времето посветено на децата.²⁹⁰

Училишно образование

Изминатите образовни реформи вообичаено не се базираа на системски пристап и се одвиваа без консултација на главните чинители во образовниот систем (наставниот кадар, децата и родителите), поради што истите не ги постигнаа во целост предвидените цели.²⁹¹

Резултатите од ПИСА тестирањата²⁹² укажуваат дека компетенциите на учениците во читање, математика и природни науки се под меѓународниот просек.²⁹³ Образовниот систем недоволно ги развива критичкото мислење и научниот пристап во разгледување на информациите од страна на учениците. Учениците не ги перципираат

наставните содржини како поврзани со секојдневниот живот и применливи, нивната мотивација е во најголем степен инструментална и учат заради оценките, а не за знаења.²⁹⁴ Во училиштата доминантно се користени традиционалните методи на настава, каде што наставникот е пренесувач на знаењето, а учениците се пасивни приматели, од кои најчесто се очекува репродукција на знаење.²⁹⁵

Наставниците истакнуваат дека наставните програми се преобемни и често несоодветни за возраста на децата, додека пак учебниците не се квалитетни, ниту интересни за децата.²⁹⁶ Во последните години беа повлечени повеќе учебници за кои се утврди дека имаат дискриминаторски содржини, по што во јавноста се отвори дебата за соодветноста на процесот на ревидирање на учебниците и обезбедување квалитет.²⁹⁷

Сè уште е присутна сегрегација на учениците Роми, најчесто преку неформални облици, социјални притисоци и практики на одвојување.²⁹⁸ Статусот „ромско училиште“ е причина што учениците од другите националности се запишуваат во соседните училишта.²⁹⁹ Воедно, во дел од повеќејазичните училишта наставата е просторно и временски организирана така што не овозможува учениците од различните наставни јазици да учат заедно (во ист објект/дел од објектот и во иста смена) и да имаат услови за непосреден контакт.³⁰⁰ Поделбата на учениците по лингвистички и етнички линии не стимулира запознавање и учење за другите етнички заедници, туку доведува до креирање меѓуетнички поделби кои понатаму се рефлектираат во останатите сфери. Активностите во училиштата за градење разбирање, мир, толеранција и меѓуетничка интеграција се главно поддржани од невладините организации.

Во истражувањето на Меѓаши³⁰¹ учениците истакнуваат дека доколку тие се во улога на директори на училиштата би воделе поголема грижа за хигиената, би се потрудиле да го подобрат односот на наставниците/професорите кон учениците, би направиле повеќе за менталното и физичкото здравје на децата, би го подобриле квалитетот на наставата, би ги направиле часовите поинтересни и би се потрудиле учениците да бидат повеќе вклучени во одлучувањето.

Студија на случај бр. 6³⁰²

Првата детска Меѓаши во април 2011 година започна со спроведување проект за Мировно образование, со цел да ги промовира мирот и ненасилството како основни вредности во воспитно-образовниот систем. Истиот се спроведува во над 20 воспитно-образовни институции, од кои 10 се средни училишта. За овој проект психологот од едно од опфатените училишта вели дека како двојазично училиште, а истовремено и мултиетничко, приоритет се добрите односи меѓу колегите и учениците од различните етнички и верски припадности.

„Проектот Мировно образование ни нуди значителна поддршка за постигнување на оваа цел преку организирање обуки за наставниот кадар вклучен во проектот и усовршување на вештините и способностите на поединците кои се вклучени, да организираат и спроведуваат работилници и активности со ученици на темите: мир, почитување на човековите права, разработка на конфликтите на ненасилен начин, булингот, медијацијата во училиште, подигање на еколошката свест... Оваа програма промовира вредности кои често ги чувствуваме како исчезнати. Разбирање, толеранција, почит и меѓусебна доверба... Мировното образование може да биде начин на живот и иднина на нашите нови генерации.“

Препораки

- *Донесување закон за предучилишно воспитание и образование со целосен трансфер на надлежностите во рамките на МОН.*
- *Реформа на високообразовните студиски програми во насока на воведување современи методи на работа што ќе формираат иницијативни воспитно-образовни кадри кои ќе го сменат традиционалниот пристап на настава.*
- *Зајакнување на стручно-советодавната поддршка на градинките и училиштата од страна на БРО и обезбедување долгорочни и квалитетни едукативни програми.*
- *Вклучување на сите засегнати чинители (децата, родителите и наставниците) во образовните реформи и нивната евалуација.*
- *Воведување наставни содржини и активности за промоција на менталното здравје на учениците.*
- *Подигнување на стручното ниво на работа на психолошко-педагошките служби во училиштата во насока на унапредување на менталното здравје, а намалување на административните задачи.*
- *Креирање атмосфера на соработка и почитување на различностите, особено во повеќејазичните училишта преку воннаставни и неформални активности.*

7.3. Право на култура на децата со автохтоно потекло и деца од малцински групи (член 30)

Децата припадници на малцинските етнички заедници имаат право на настава на мајчин јазик.³⁰³ Припадниците на етничките заедници кои наставата не ја реализираат на својот мајчин јазик, во основното образование имаат можност за изучување избран предмет посветен на јазикот и културата на заедницата на која припаѓаат.

Во реалноста не секогаш се обезбедени услови за изведување на наставата на јазиците на помалите етнички заедници или за следење на изборните предмети посветени на нивниот јазик и култура.³⁰⁴ Тоа е особено случај за учениците Роми, од кои најголем дел ја следат наставата на македонски јазик, а дел на турски или албански. Покрај интересот за изучување на изборниот предмет „Јазик и култура на Ромите“, во многу училишта реализацијата е отежната поради немањето соодветен кадар.

Препораки

- *Поттикнување на негувањето на јазикот и културата на малцинските етнички заедници преку воннаставни и неформални активности што ќе ги афирмираат јазикот и културата, а воедно ќе придонесат и кон подобро меѓусебно запознавање.*

7.4. Одмор, игра, слободно време, рекреација и културно уметнички активности (член 31)

Според истражувањето на Меѓаши,³⁰⁵ децата најчесто го поминуваат слободното време дружејќи се со другарите, слушајќи музика, сурфајќи на интернет или пак на социјалните мрежи. Многу е помал процентот на оние кои посетуваат културно-уметнички настани. Големиот обем на домашни задачи и други училишни обврски значајно им го ограничуваат слободното време на децата.

Речиси 80 % од децата имаат услови за учество во активностите во кои уживаат во местото на живеење, но наведуваат многу работи кои недостасуваат, како зелени површини, места за рекреација, културни и едукативни активности. Ова е особено случај за децата кои живеат во рурални средини и помали градови.

Половина од децата сметаат дека во нивното место на живеење има доволно спортски клубови и активности. Децата сметаат дека има повеќе фактори што ги спречуваат да учествуваат во спорт, а најзначајни се високите трошоци и ограниченото време.

Препораки

- *Создавање на соодветни услови за квалитетно користење на слободното време на децата во сите населени места преку обезбедување зелени површини, места за рекреација, културни и едукативни активности, како и намалување на трошоците за учество во истите.*

ПОСЕБНИ МЕРКИ НА ЗАШТИТА



8. ПОСЕБНИ МЕРКИ НА ЗАШТИТА

8.1. Деца кои се вон нивна земја на потекло и бараат статус на бегалци (член 22), деца баратели на азил без придружба, внатрешно раселени деца, деца мигранти и деца зафатени од миграции

Во 2015 година државата се соочи со огромен пораст на деца бегалци кои транзитираа низ балканската рута кон посакуваните европски држави. Иако опаднат, овој прилив продолжува, а миграциските текови остануваат главно транзиторни.³⁰⁶

Покрај зајакнувањето на правната рамка и напорите за унапредување на системот за детска заштита, евидентни се повеќе недостатоци.³⁰⁷ Постојат тешкотии во обезбедувањето преведувачки услуги и бесплатна правна помош за барателите на азил.³⁰⁸ Продолжуваат практиките на нелегално враќање и неколкудневено задржување на деца во Прифатниот центар за странци во Гази Баба каде децата се сместуваат во соби со возрасни, немаат психосоцијална и образовна поддршка, ниту пристап до свеж воздух.³⁰⁹ Децата вообичаено се задржуваат како сведоци во постапки против криумчари на луѓе,³¹⁰ но не се информирани за причините за задржувањето.³¹¹

Во учебната 2019/2020 година за првпат деца баратели на азил од Сирија, Авганистан и Пакистан започнаа да посетуваат редовна настава во основно училиште.³¹² Сепак, учеството во формалниот образовен систем останува недостижно за многу деца-мигранти поради административни и јазични пречки, особено за децата кои треба да учат во средно училиште, како и за децата сместени во прифатно-транзитните центри. Одредени форми на неформално образование се достапни во центрите каде се сместуваат деца.

Здравствените услуги се достапни и редовно се назначуваат старатели на новоидентификувани непридружувани деца-мигранти.

Препораки

- *Обезбедување соодветни преведувачки услуги за децата баратели на азил и бесплатна правна помош секогаш кога е потребна.*
- *Запирање на практиките на нелегално враќање, како и на практиките на задржување на деца во Прифатниот центар за странци Гази Баба.*
- *Обезбедување соодветни алтернативи за сместување на децата согласно меѓународните стандарди за сместување на непридружувани малолетни лица.*
- *Отстранување на сите пречки за децата-мигранти во однос на пристапот до јавниот образовен систем и поттикнување на нивното рано запишување во училиште без разлика на нивниот правен статус.*

8.2. Деца на улица/улични деца

Нема прецизна евиденција за број на деца на улица/улични деца, но се проценува дека само во Скопје има околу 300.³¹³ Најголем дел од децата се Роми. Вообичено се принудени да работат од страна на нивното семејство и се вклучени во питачење, продавање ситни предмети, собирање отпадни сировини и чистење автомобилски стакла на раскрсниците. Работата на улица е најзастапената форма на злоупотреба на детски труд и истата ретко се санкционира.³¹⁴

Акцискиот план за деца на улица (2013-2015) истече во 2015 година, не може да се најдат информации за спроведена евалуација, ниту пак за донесен нов акциски план. Нема системи за следење ниту на другите документи за јавни политики кои вклучуваат аспекти поврзани со заштита на децата на улица.

Мултидисциплинарниот протокол за постапување со деца на улица/улични деца нецелосно се имплементира и недостига соработка помеѓу институциите.³¹⁵

ЦСР на Град Скопје менаџира со два дневни центри за деца на улица, а децата добиваат поддршка и од граѓански организации, како Здружението за заштита на правата на детето. Сепак, опфатот на децата во дневни центри е недоволен.

Постојат бројни лични, институционални и системски ризик фактори кои ги доведуваат децата да работат на улица. Пошироката јавност не е доволно запознаена со комплексната социјална ситуација на децата и нивните семејства.

Препораки

- *Обезбедување прецизна евиденција за бројот на деца на улица/улични деца.*
- *Преземање итни мерки за заштита на децата на улица/улични деца од секаков вид насилство.*
- *Усвојување сеопфатна стратегија за заштита, помош и реинтеграција на децата на улица/улични деца.*
- *Зголемување на опфатот на дневните центри, отворање на центри надвор од Скопје и прифатилишта за децата на кои ќе им биде обезбеден старател.*
- *Зајакнување на капацитетите на институциите во системот на детска заштита за примена на Мултидисциплинарниот протокол за постапување со деца на улица/ улични деца преку обуки.*
- *Вклучување на децата во воспитно-образовниот процес и економско зајакнување на нивните семејства.*
- *Подигање на јавната свест за потребите на децата на улица/уличните деца и нивните семејства.*

8.3. Деца кои се во состојба да бидат експлоатирани

Продажба, трговија и киднапирање деца (член 35)

Во последниот период се забележуваат зголемени напори за идентификација на жртвите на трговија со деца, зајакнување на институционалните капацитети, координативните механизми и пристапот на жртвите до права и услуги.³¹⁶ Во 2018 година беа формирани мобилни тимови за идентификација на ранливи категории, вклучително и жртви на трговија со луѓе и Национална единица за сузбивање на криумчарење мигранти и трговија со луѓе. Беше донесена Националната стратегија и Акцискиот план за борба против трговијата со луѓе и криумчарење мигранти (2017-2020 година) и нови Стандардни оперативни процедури за постапување со жртвите на трговија со луѓе.

Сепак, Стејт депарментот за трговија со луѓе констатира дека државата не ги исполнува целосно минималните стандарди за елиминација на трговијата со луѓе.³¹⁷ Постојат повеќе негативни практики во постојниот систем, вклучително, сместување на децата-жртви кои се странски државјани во Прифатниот центар за странци во Гази Баба, каде условите се несоодветни, прекинување на услугите за ресоцијализација и реинтеграцијата по полнолетството што резултира со ревиктимизација, неможността жртвите да го остварат правото на имотно-правно побарување како оштетени и недоволната поддршка на семејствата на жртвите.³¹⁸

За информации во однос на сексуалната експлоатација и злоупотребата видете под 4.3. Сексуална експлоатација и сексуална злоупотреба (член 34), а за економска експлоатација на деца (член 32) видете под 8.2.

Препораки

- *Унапредување на услугите за ресоцијализација и реинтеграција и нивно продолжување по полнолетството на децата со цел превенирање на ревиктимизација.*
- *Прекинување на практиката на сместување на децата жртви кои се странски државјани во Прифатниот центар за странци во Гази Баба, нивно згрижување во Центарот за жртви на трговија со луѓе и сексуално насилство, сè до изградба на новиот центар предвиден со Националната стратегија и Акцискиот план за борба против трговија со луѓе и криумчарење мигранти (2017-2020 година).*
- *Усвојување на Предлог-Законот за исплата на паричен надоместок на жртви од кривични дела, односно да се овозможи исплата на надомест на штета на жртвите преку државен фонд.*
- *Стручна, советодавна работа со цел да се зајакнуваат капацитетите и потенцијалите со кои располага семејството за иницирање промени во ставовите, убедувањата, вредностите и однесувањата меѓу членовите на семејството и детето жртва.*

8.4. Деца во судир со законот, деца жртви и деца сведоци на кривични дела (член 40, 37 (b)–(d) и 39)

Деца во судир со законот

Изминатите години беше унапредена правната рамка која се однесува на децата во судир со законот и беше донесена Национална стратегија за превенција на малолетничко престапништво (2010-2020). Се забележуваат зголемени превентивни и едукативни активности на МВР и зајакнато следење на состојбите во оваа област преку работата и годишните извештаи на ДСПДП. Во најголем број случаи се применуваат мерки кои не вклучуваат лишување од слобода на децата, а установата каде се сместуваа децата на кои им беше изречена мерката упатување во воспитна установа беше опфатена во процесот на деинституционализација и трансформирана во мали групни домови.

Сепак, постои длабок расчекор помеѓу законите и стратегиите и нивната практична примена, со што мерките за превенција, институционален и вонинституционален третман остануваат под меѓународните стандарди.³¹⁹

Постојат особено сериозни забелешки за условите за извршување на мерките упатување во воспитно-поправен дом и затвор за деца. Во Воспитно-поправниот дом Тетово, сместен во објект во состав на Казнено-поправната установа Затвор Охрид, децата не се вклучени во редовен образовен процес, нема услови за спречување контакт со лицата кои се на издржување на мерката затвор за деца, нема доволно финансиски и човечки ресурси, нема воспоставено здравствена служба, ниту соодветни услови за користење на слободното време на децата.³²⁰ Во мај 2020 година беше најавено пуштањето во употреба на новиот објект на воспитно-поправниот дом во с. Волковија, Тетовско, кое беше пролонгирано неколку години.³²¹

Можноста и на помлади полнолетни лица да им се изречат институционални мерки, кои се извршуваат во установи заедно со деца, како и можноста за времетраење на овие мерки до наполнети 23 години, доведува до мешање на децата со полнолетни лица.³²²

Остануваат и бројни други предизвици, како неисполнувањето на законската обврска за формирање совети за превенција на детско престапништво во најголем дел од општините, неприменувањето на формите на ресторативна правда од страна на судовите и јавните обвинителства, необезбеденоста на ДСПДП со соодветни просторни, материјално-технички и административни услови за работа,³²³ недостатокот на финансиски ресурси за превентивни активности и соодветно обучен кадар во МВР, како и чести промени на кадарот кој работи на детско престапништво, недоволна соработка помеѓу надлежните институции вклучени во системот на правда за децата.

Деца жртви и сведоци на кривични дела

Според истражувањето на Македонското здружение на млади правници³²⁴ постојат повеќе недостатоци во кривично-правниот систем при постапувањето со децата жртви на насилство, вклучително:

- во кривичните случаи во кои сторителите се полнолетни, постапуваат општи судии и судски совети без да се бара специјализираност и знаења од нив за заштита на правата на деца;
- пристапот до правен совет и адвокат за децата жртви на насилство кои живеат во сиромаштија е ограничен;
- судиите и јавните обвинители не се доволно сензибилизирани за спроведување на системот за правда кој одговара на потребите на децата;
- принципот на само едно сослушување на дете жртва на насилство во текот на кривичната постапка не се имплементира;
- поголемиот број судови и јавни обвинителства не поседуваат потребна техничка опрема, ниту простории согласно стандардите за примена на специјалните мерки за процесна заштита на децата жртви и децата сведоци;
- правилото на ист род кога детето жртва на специфични кривични дела дава изјава, не е строго почитувано.

Препораки

- *Обезбедување редовен образовен процес во ВПД Тетово и Затворот за деца во Охрид, доволно финансиски и човечки ресурси, мултидисциплинарен пристап во третманот кон децата, воспоставување здравствена служба, како и соодветни просторни, материјални и технички услови за користење на слободното време на децата.*
- *Формирање на општински совети за превенција на детско престапништво.*
- *Обезбедување соодветни просторни, материјално-технички и административни услови за работа на ДСПДП.*
- *Обезбедување соодветно обучен кадар во МВР од областа на детското престапништво, како и дополнителни човечки и финансиски ресурси за спроведување превентивни активности.*
- *Зајакнување на соработката помеѓу надлежните институции вклучени во системот на правда за децата.*
- *Надминување на сите недостатоци констатирани во истражувањето на Македонско здружение на млади правници (<https://bit.ly/3d0T54I>).*

ЛИСТА НА РЕФЕРЕНЦИ

- ¹ Европска комисија (2019). Извештај за Северна Македонија за 2019 година <https://bit.ly/36oJQys> [Пристапено на 18.5.2020].
- ² Б. Давитковски и други (2010). Компаративен преглед на домашното законодавство и Конвенцијата за правата на детето. Скопје: Министерство за правда. <https://bit.ly/36sEn54> [Пристапено на 21.5.2020].
- ³ На пример, прегледот укажува дека непостоенето на законска можност посвоените деца да го откријат идентитетот на нивните биолошки родители е во спротивност на член 7, пасус 1 од КПД и препорачува ревидирање на Законот за семејство. Десет години подоцна таква ревизија не е направена.
- ⁴ Кривичен законик („Службен весник на РМ“ бр. 27/14 и 248/18), Закон за Народниот правобранител („Службен весник на РМ“ бр. 181/16 и 189/16), Закон за семејството („Службен весник на РМ“ бр.80/92, 9/96, 38/04, 33/06, 84/08, 67/10, 156/10, 39/12, 44/12, 38/14,115/14,104/15, 150/15).
- ⁵ Закон за основното образование („Службен весник на РСМ“ бр.161/2019), Закон за заштита на децата („Службен весник на РМ“ бр.23/13), Закон за правда на децата („Службен весник на РМ“ 148/2013), Закон за неевидентирани лица во матична книга на родени (“Службен весник на РСМ“ бр. 42/20).
- ⁶ УНИЦЕФ (2013). Анализа на состојбата на девојчињата и момчињата во Поранешна Југословенска Република Македонија, стр. 45. <https://uni.cf/3jV4qib> [Пристапено на 19.5.2020].
- ⁷ Општина Пласница, Општина Берово, Општина Карпош, Општина Прилеп, Општина Росоман, Општина Јегуновце, Општина Конче и Општина Штип.
- ⁸ Одлука за образување Национална комисија за правата на децата во Република Македонија бр.51-6893/1 од 7 декември 2010 година („Службен весник на Република Македонија“ бр. [126/2007](https://bit.ly/36sEn54))
- ⁹ Факултативниот протокол кон Конвенцијата за правата на детето, кој се однесува на продажба на деца, детска проституција и детска порнографија и Факултативниот протокол кон Конвенцијата за правата на детето, кој се однесува на вклучување на децата во вооружени конфликти.
- ¹⁰ Одлука за дополнување на Одлуката за образување Национална комисија за правата на децата во Република Македонија Бр.51-6893/1 од 7 декември 2010 година („Службен весник на Република Македонија“ бр. [164/2010](https://bit.ly/36sEn54))
- ¹¹ Национална коалиција на невладини организации за правата на детето (2012). Извештај за состојбата на правата на децата во Република Македонија. Скопје: Прва детска амбасада во светот „Меѓаши“ – Република Македонија. <https://bit.ly/36sOEhD> [Пристапено на 22.5.2020].
- ¹² Прва детска амбасада во светот "Меѓаши", Коалиција „Сега“ - Прилеп, „Лаифстарт“ - Битола и „Сумнал“ - Скопје
- ¹³ Одлука за изменување на Одлуката за образување Национална комисија за правата на децата во Република Македонија бр. 23-4892/1 од 29 мај 2012 година („Службен весник на Република Македонија“ бр. [77/2012](https://bit.ly/36sEn54))
- ¹⁴ Одлука за изменување на Одлуката за образување Национална комисија за правата на децата во Република Македонија бр. 24-10946/1 од 20 октомври 2015 година („Службен весник на Република Македонија“ бр. [187/2015](https://bit.ly/36sEn54))
- ¹⁵ Решение за разрешување на претседател и членови на Националната комисија за правата на децата во Република Македонија бр. 24-3391/1 од 11 јули 2017 година („Службен весник на Република Македонија“ бр. [89/2017](https://bit.ly/36sEn54))
- ¹⁶ Меѓаши, како една од граѓанските организации вклучени во работата на Комисијата, не доби известување или пак образложение за ваквата одлука.
- ¹⁷ Генерален секретаријат, Решение за позитивен одговор по барање за пристап до информации од јавен карактер бр.49-4367/1 од 21.5.2020 година, поднесено од Првата детска амбасада во светот Меѓаши – Република Македонија, бр. 49-4367/4 од 29.5.2020 година.
- ¹⁸ УНИЦЕФ (2014). Мапирање на институциите и организациите на граѓанското општество кои им пружаат услуги на децата жртви на насилство и злоупотреба. Скопје. <https://uni.cf/2GJzYk9> [Пристапено на 19.5.2020].
- ¹⁹ Според сознанијата на Меѓаши, Комисијата за последен пат се состанала во 2015 година.
- ²⁰ Прва детска амбасада во светот „Меѓаши“ Република Македонија, Информатор бр. 38 – Бушавко, април - јуни 2010. <https://bit.ly/36oKSF0> [Пристапено на 17.5.2020].
- ²¹ Академик (2015). Правата на децата во Македонија: Констатации и препораки на „Меѓаши“ и на Народниот правобранител. <https://bit.ly/34SJAAR> [Пристапено на 6.8.2020].
- ²² Народен правобранител (2019). Мислење по Нацрт-Законот за основно образование <https://bit.ly/30YGPwI> [Пристапено на 7.8.2020].
- ²³ Димитриевска, С. (2018). Тематска анализа за влијанието на законската рамка и јавните политики врз почитувањето на човековите права и слободи: 20 години Народен правобранител на Република Македонија. Институт за човекови права <https://bit.ly/3fUAcln> [Пристапено на 27.5.2020].
- ²⁴ Народен правобранител (2018). Годишен извештај за степенот на обезбедувањето почитување, унапредување и заштита на човековите слободи и права 2017, стр.9. Скопје. <https://bit.ly/2SOI6SD> [Пристапено на 23.5.2020].
- ²⁵ Народен правобранител (2013). Годишен извештај за степенот на обезбедувањето почитување, унапредување и заштита на човековите слободи и права 2012. Скопје. <https://bit.ly/36ZMeHR> [Пристапено на 25.5.2020].
- ²⁶ Георгиевска, С. и Бојаџи, В. (2020). Анализа на наодите од истражувањето за состојбата со правата на децата во Македонија. Скопје: Прва детска амбасада во светот Меѓаши – Република Македонија, Графикон 17. <https://bit.ly/3jTndSp> [Пристапено на 7.10.2020].
- ²⁷ Ibid, Графикон 12.
- ²⁸ Народен правобранител (2020). Стр.163 <https://bit.ly/3iV68Gm> [Пристапено на 25.5.2020].
- ²⁹ Народен правобранител (2019). Годишен извештај за степенот на обезбедувањето почитување, унапредување и заштита на човековите слободи и права 2018. Скопје. Стр. 150 <https://bit.ly/2K0t3rm> [Пристапено на 25.5.2020].
- ³⁰ Народен правобранител (2018). Годишен извештај за степенот на обезбедувањето почитување, унапредување и заштита на човековите слободи и права 2017. Скопје. стр.155. <https://bit.ly/2lqfOMs> [Пристапено на 25.5.2020].
- ³¹ Народен правобранител (2017). Годишен извештај за степенот на обезбедувањето почитување, унапредување и заштита на човековите слободи и права 2016. Скопје. стр.170 <https://bit.ly/2FoWe21> [Пристапено на 25.5.2020].
- ³² Народен правобранител (2016). Годишен извештај за степенот на обезбедувањето почитување, унапредување и заштита на човековите слободи и права 2015. Скопје. стр.145 <https://bit.ly/33VjDlb> [Пристапено на 25.5.2020].
- ³³ Народен правобранител (2015). Годишен извештај за степенот на обезбедувањето почитување, унапредување и заштита на човековите слободи и права 2014. Скопје. стр.145 <https://bit.ly/33QIre0> [Пристапено на 25.5.2020].

- ³⁴ Народен правобранител (2014). Годишен извештај за степенот на обезбедувањето почитување, унапредување и заштита на човековите слободи и права 2013. Скопје. Стр.127 <https://bit.ly/3iUe62q> [Пристапено на 25.5.2020].
- ³⁵ Народен правобранител (2013). Годишен извештај за степенот на обезбедувањето почитување, унапредување и заштита на човековите слободи и права 2012. Скопје. стр.24 <https://bit.ly/30Yh1jm> [Пристапено на 25.5.2020].
- ³⁶ Народен правобранител (2012). Годишен извештај за степенот на обезбедувањето почитување, унапредување и заштита на човековите слободи и права 2011. Скопје. стр.19 <https://bit.ly/3jV586r> [Пристапено на 25.5.2020].
- ³⁷ Народен правобранител (2011). Годишен извештај за степенот на обезбедувањето почитување, унапредување и заштита на човековите слободи и права 2010. Скопје. стр. 15 <https://bit.ly/3iPi7q6> [Пристапено на 25.5.2020].
- ³⁸ Државен завод за статистика (2020). Попис на населението. <https://bit.ly/2JsvZtn> [Пристапено на 19.5.2020].
- ³⁹ Бирн, К. (2020). Анализа на состојбата на жените и децата во Република Северна Македонија, Канцеларија на УНИЦЕФ, Скопје. <https://uni.cf/3mrodOP> [Пристапено на 25.5.2020].
- ⁴⁰ Ibid.
- ⁴¹ УНИЦЕФ (2018). Започна собирање податоци за состојбата на децата и жените во земјата. <https://uni.cf/2XExzMJ> [Пристапено на 25.5.2020].
- ⁴² ХБСЦМ Република Македонија (2020). <https://bit.ly/3ogP5kT> [Пристапено на 22.9.2020].
- ⁴³ OECD (2016). PISA 2015 Results (Volume I) Excellence and Equity in Education. <https://bit.ly/31467Ka> [Пристапено на: 16.9.2020].
- ⁴⁴ Петрески, Б. и Петрески, М. (2018). Студија за политики бр. 20: Анализа на јавните трошења за образование и за социјална заштита на децата во земјата. Finance Think и УНИЦЕФ. <https://bit.ly/3iVkvZQU> [Пристапено на 15.5.2020].
- ⁴⁵ Повеќе од 79 %
- ⁴⁶ Повеќе од 70 %
- ⁴⁷ Петрески, Б. и Петрески, М. (2018). Студија за политики бр. 20: Анализа на јавните трошења за образование и за социјална заштита на децата во земјата. Finance Think и УНИЦЕФ. <https://bit.ly/2SQ758o> [Пристапено на 15.5.2020].
- ⁴⁸ Ibid, стр. 33.
- ⁴⁹ Парнариџева - Змејкова, М. и Димковски, В. (2018). Студија за политиката бр. 21: Анализа на јавните трошења за здравствена заштита за деца во земјата. Скопје: FinanceThink. <https://bit.ly/2H3O5k8> [Пристапено на 16.5.2020].
- ⁵⁰ Ibid.
- ⁵¹ Парнариџева - Змејкова, М. и Димковски, В. (2018). Студија за политиката бр. 21: Анализа на јавните трошења за здравствена заштита за деца во земјата. Скопје: FinanceThink. <https://bit.ly/3744nEn> [Пристапено на 16.5.2020].
- ⁵² Георгиевска, С. и Бојаци, В. (2020). Анализа на наодите од истражувањето за состојбата со правата на децата во Македонија. Скопје: Прва детска амбасада во светот Меѓаши – Република Македонија, Графикон 8, <https://bit.ly/3jTndSp> [Пристапено на 7.10.2020].
- ⁵³ Ibid, Графикон 5.
- ⁵⁴ Ibid, Графикони 6 и 7.
- ⁵⁵ Ibid., стр.4.
- ⁵⁶ УНИЦЕФ (2018). Второ истражување за знаењата, ставовите и практиките во однос на инклузија на деца со попреченост, стр. 59. <https://uni.cf/3lzJyoi> [Пристапено на 16.5.2020].
- ⁵⁷ Одделение за соработка со невладини организации - Генерален секретаријат на Владата. (2020). <https://bit.ly/3fRrN2g> [Пристапено на 23.9.2020].
- ⁵⁸ Членовите на Коалицијата издвојуваат повеќе законски, подзаконски акти и стратешки документи во чие креирање биле вклучени, како Законот за основно образование, Законот за младинско учество и младински политики, Законот за правда на децата, Мултидисциплинарниот протокол за постапување (идентификување и упатување) со деца на улица/улични деца, Национална стратегија (2020-2025) и Акциски план за превенција и заштита на децата од насилство.
- ⁵⁹ Георгиевска, С. и Бојаци, В. (2020). Анализа на наодите од истражувањето за состојбата со правата на децата во Македонија. Скопје: Прва детска амбасада во светот Меѓаши – Република Македонија. <https://bit.ly/3jTndSp> [Пристапено на 7.10.2020].
- ⁶⁰ Академик (2020). Уставниот суд го укина Законот за спречување и заштита од дискриминација (14.5.2020). <https://bit.ly/2Jsk279> [Пристапено на 23.9.2020].
- ⁶¹ Јадровски, И., Јовановска Кануркова, Ј. и Гелевска, М. (2019). Извештај за имплементација на Законот за спречување и заштита од дискриминација 2011 – 2018. Коалиција Маргини <https://bit.ly/2VmNHB1> [Пристапено на: 13.9.2020].
- ⁶² Бирн, К. (2020). Анализа на состојбата на жените и децата во Република Северна Македонија, Канцеларија на УНИЦЕФ, Скопје. <https://uni.cf/3mrodOP> [Пристапено на 19.5.2020].
- ⁶³ Јадровски, И., Јовановска Кануркова, Ј. и Гелевска, М. (2019). Извештај за имплементација на Законот за спречување и заштита од дискриминација 2011 – 2018. Коалиција Маргини <https://bit.ly/2VmNHB1> [Пристапено на: 13.9.2020].
- ⁶⁴ Ibid.
- ⁶⁵ Народен правобранител (2014). Годишен извештај 2013 за степенот на обезбедувањето почитување, унапредување и заштита на човековите слободи и права. <https://bit.ly/3nK3K90> [Пристапено на: 13.9.2020].
- ⁶⁶ Ibid.
- ⁶⁷ Информациите за овој случај се добиени од страна на СОС-телефонот за деца и млади при Првата детска амбасада во светот Меѓаши.
- ⁶⁸ Мемети, Ш. и други (2020). Извештај за здравјето на населението во Република Северна Македонија за 2018 година. Скопје: Институт за јавно здравје на Република Северна Македонија. стр. 82-83. <https://bit.ly/3jVrrJ0> [Пристапено на: 5.8.2020].
- ⁶⁹ Ibid.
- ⁷⁰ Ibid.
- ⁷¹ ВидиВака (2020). Смртност на доенчиња (30.5. 2019). <https://bit.ly/3mqHr7i> [Пристапено на: 23.9.2020 година].
- ⁷² Ibid.
- ⁷³ Ibid.
- ⁷⁴ Георгиевска, С. и Бојаци, В. (2020). Анализа на наодите од истражувањето за состојбата со правата на децата во Македонија. Скопје: Прва детска амбасада во светот Меѓаши – Република Македонија. <https://bit.ly/3jTndSp> [Пристапено на 7.10.2020].

- ⁷⁵ „Сл.весник на РМ“ бр.23/13).
- ⁷⁶ Како членовите 79, 103 и 135.
- ⁷⁷ Закон за основното образование („Службен весник на РСМ“, бр.161 од 5.8.2019 година)
- ⁷⁸ За повеќе информации видете во темата Граѓански слободи и права, Слобода на здружување и мирно собирање (член 15).
- ⁷⁹ Закон за заштита на правата на пациентите („Службен весник на Република Македонија“ број 82/2008, 12/2009, 53/11, 150/15 и 190/19).
- ⁸⁰ Б. Давитковски и други (2010). Компаративен преглед на домашното законодавство и Конвенцијата за правата на детето. Скопје: Министерство за правда. <https://bit.ly/33yXrN4> [Пристапено на 21.5.2020].
- ⁸¹ Народен правобранител (2014). Годишен извештај 2013 за степенот на обезбедувањето почитување, унапредување и заштита на човековите слободи и права. <https://bit.ly/37lynu8> [Пристапено на: 13.9.2020].
- ⁸² Bojadji, V. (2017). The Right of Roma Children to Formal Education: Policy & Legislative Framework Recommendation Paper. Family and Childcare Center (КМОП) <https://bit.ly/3iXqo0C> [Пристапено на 25.6.2020].
- ⁸³ Сакам да кажам. (2020). Две деца завршија основно, третото е во петолетка, четвртото ќе тргне на училиште, од раѓање немаат ни лично име ни матичен број (23.6.2020). <https://bit.ly/2VUmwOK> [Пристапено на 25.6.2020].
- ⁸⁴ Предлог-закон за неевидентирани лица во матичната книга на родени. Ноември 2019 година. <https://bit.ly/36qTZWv> [Пристапено на 6.7.2020].
- ⁸⁵ Министерство за труд и социјална политика (2018). Повик за прибирање податоци за лица - нерегистирани во матична книга на родени. <https://bit.ly/2vtDZwx> [Пристапено на 6.7.2020].
- ⁸⁶ Закон за неевидентирани лица во матична книга на родени („Службен весник на РСМ“ бр. 42/20, од 15.2.2020).
- ⁸⁷ Алсат-М (2020). Лицата без документи за идентификација ќе добијат право на школување и социјална помош (2.2.2020). <https://bit.ly/2NXrmdj> [Пристапено на 6.7.2020].
- ⁸⁸ Министерство за внатрешни работи. Правилник за формата, содржината и начинот на издавање на идентификационата исправа и за формата и содржината на барањето за издавање идентификациона исправа на лице запишано во посебната матична книга на родени („Службен весник на РСМ“ бр.158/2020 од 15.6.2020)
- Министерство за правда. Правилник за содржината и начинот на водење на евиденцијата за лицата неевидентирани во матична книга на родени („Службен весник на РСМ“ бр. 134/2020 од 22.5.2020)
- ⁸⁹ Македонско здружение на млади правници (2020). Решавање на статусот на лицата неевидентирани во матичната книга на родени. <https://bit.ly/31VrLl7> [Пристапено на 6.7.2020].
- ⁹⁰ United Nations Committee on the Rights of the Child (2003) General comment No. 5 General measures of implementation of the Convention on the Rights of the Child (arts. 4, 42 and 44, para. 6), CRC/GC/2003/5, para. 35). <https://bit.ly/2H3QyTq> [Пристапено на 6.7.2020].
- ⁹¹ Закон за семејството („Службен весник на Република Македонија“ бр.80/92, 9/96, 38/04, 33/06, 84/08, 67/10, 156/10, 39/12, 44/12, 38/14, 115/14, 104/15, 150/15), член 123-а.
- ⁹² Факултети.мк (2018) Нема ден, а некој на „Фејсбук“ да не бара биолошки родители, посвоени деца, браќа и сестри (21.4.2018). <https://bit.ly/3jXqdgk> [Пристапено на 7.7.2020].
- ⁹³ Академик (2017). Посвоените деца треба да имаат право да го дознаат идентитетот на биолошките родители: Се иницираат измени на Законот за семејство <https://bit.ly/2lpzNlf> [Пристапено на 7.7.2020].
- ⁹⁴ Сител (2017). Биолошките родители се кријат како државна тајна за децата дадени на посвојување (13.6.2017). <https://bit.ly/313xyUj> [Пристапено на 7.7.2020].
- ⁹⁵ Во својот Втор извештај за имплементацијата на ревидираната Европска социјална повелба, МТСП објаснува: „Ваквата определба во поглед на посвојувањето е донесена поаѓајќи од традиционалниот начин на живеење и сфаќањата за семејството. Поаѓајќи од тоа, сметаме дека не се создадени услови за вградување на одредба во Законот со која би овозможиле посвојувањето да биде јавно“. Министерство за труд и социјална политика (2014). Втор извештај за имплементацијата на ревидираната Европска социјална повелба поднесен од страна на Република Македонија (за членовите 7, 8, 16, 17, 19 и 27), стр. 184. <https://bit.ly/33A5J7j> [Пристапено на 7.7.2020].
- ⁹⁶ Божиновски, В. и Николовски, М. (2019). Македонија како мултиконфесионално општество - перцепции за влијанието меѓу религијата и државата. Фондација Конрад Аденауер. <https://bit.ly/3nMlHQ> [Пристапено на 16.7.2020].
- ⁹⁷ Кај ова прашање се забележува и сериозна подвоеност на ставовите помеѓу христијаните од кои 23 % сметаат дека предметот за религија треба да биде задолжителен (64 % се против) и муслиманите од кои дури 49 % сметаат дека религијата треба задолжително да се изучува во училиштата (35 % се против).
- ⁹⁸ Целта на изборниот предмет Етика во религиите е учениците да се запознаат со основите на етиката на православно христијанство, етиката на исламот, јудизмот и етиката на католичкото и евангелско-методистичкото учење. Наставната програма по овој предмет е структурирана во три тематски целини, од кои последната е изборна и учениците имаат можност да ја изучуваат етиката на една од религиите опфатени во предметот. Во овој дел е предвидено и усвојување на основни знаења од Библијата, Куранот или Талмудот, како и за начинот на нивното читање и разбирање.
- ⁹⁹ Коцева, Д. (2014). Религиозното образование во мултиетничките општества со осврт на македонското општество. Докторска дисертација. Скопје: Филозофски факултет <https://bit.ly/3qj90S8> [Пристапено на 16.7.2020].
- ¹⁰⁰ Информација добиена од консултативните средби со наставниците.
- ¹⁰¹ Народен правобранител (2013). Препорака до министерот за образование и до Бирото за развој на образованието, стр.2. <https://bit.ly/3dqPop9> [Пристапено на 16.7.2020].
- ¹⁰² Закон за основното образование („Службен весник на РСМ“ бр.161/2019, од 5.8.2019).
- ¹⁰³ Ученичкиот парламент го сочинуваат претседателите на заедниците на паралелките и истиот има низа надлежности, вклучително и застапување и промовирање на правата и интересите на учениците.
- ¹⁰⁴ Народен правобранител (2016). Посебен извештај за состојбата со почитување и остварување на правото на учество на детето во донесување одлуки во средните училишта во Република Македонија. <https://bit.ly/2FsDQ8u> [Пристапено на 8.7.2020].
- ¹⁰⁵ Ibid.
- ¹⁰⁶ Прва детска амбасада во светот „Меѓаши“, Коалицијата на младински организации СЕГА и Младински образовен форум (2016). Иницијатива – Концепт за законско уредување на ученичкото учество во Законот за средно образование. <https://bit.ly/37qB65k> [Пристапено на 8.7.2020].

- ¹⁰⁷ Јованов, И., Давидовска, И. и Костуранова, Д. (2017). Чекорите до Национален младински совет: Младинско организирање во Македонија. Национален младински совет на Македонија. <https://bit.ly/33Vl0A1> [Пристапено на 13.7.2020].
- ¹⁰⁸ Коалиција на младински организации СЕГА: <https://www.sega.org.mk/en/>, Национален младински совет на Македонија: <http://www.nms.org.mk/mk/>.
- ¹⁰⁹ Закон за здруженија и фондации („Службен весник на Република Македонија“ бр. 52/2010, 135/2011 и 55/2016).
- ¹¹⁰ Давитковски, Б., Бужаровска, Г. Калаџиев, Г., Мицковиќ, Д. и Груевска-Дракулевски, А. (2010). Компаративен преглед на законодавството во Република Македонија и Конвенцијата за правата на детето. Скопје: Министерство за правда на Република Македонија. <https://uni.cf/3iUPqrW> [Пристапено на: 29.6.2020]. [Пристапено на 9.7.2020].
- ¹¹¹ Закон за младинско учество и младински политики („Службен весник на Република Македонија“ бр.10/2020 од 16.1.2020).
- ¹¹² Законот предвидува формирање Регистар на форми на младинско организирање, Национално собрание на млади, Национално советодавно тело за младински политики, како и Локални младински совети и Локално собрание на млади во сите општини во државата.
- ¹¹³ Канал 5 (2015). Средношколски протести пред МОН (1.4.2015). <https://bit.ly/33VldU9> [Пристапено на 9.7.2020].
- ¹¹⁴ 24 ТВ (2020). Средношколците на протест, бараат комбинирана настава, имаа средба со Царовска (31.8.2020). <https://bit.ly/2SRAY1s> [Пристапено на: 24.9.2020].
- ¹¹⁵ Слободна Европа (2019). Со средношколски бојкот на наставата против загадувањето (18.19.2019). <https://bit.ly/2HsBEyh> [Пристапено на 9.7.2020].
- ¹¹⁶ Радио МОФ (2018). Танц театар – перформанс пред Влада против загадувањето на воздухот (30.11.2018). <https://bit.ly/39xO2t0> [Пристапено на 9.7.2020].
- ¹¹⁷ Акцент (2019). Закани за бркање од училиште и во Кочани (20.12.2019). <https://bit.ly/3iWxzqR> [Пристапено на 9.7.2020].
- ¹¹⁸ 360 степени (2019). Шилегов ја разреши директорката на „Никола Карев“ по законите до учениците кои ја бојкотираа наставата (20.12.2019). <https://bit.ly/3nOpoJo> [Пристапено на 9.7.2020].
- ¹¹⁹ Радио МОФ (2015). Средношколски протести – права, притисоци и учени. <https://bit.ly/37s5mg2> [Пристапено на 9.7.2020].
- ¹²⁰ 360 степени (2019). Шилегов ја разреши директорката на „Никола Карев“ по законите до учениците кои ја бојкотираа наставата (20.12.2019). <https://bit.ly/371Smiw> [Пристапено на 9.7.2020].
- ¹²¹ Одговор на Барање за пристап до информации од јавен карактер до Агенцијата за заштита на личните податоци под број 06/639-1 на 20.5.2020 година.
- ¹²² Истражување на перцепциите на родителите кои имаат деца во основно и средно образование во врска со заштитата на лични податоци (2014). Дирекција за заштита на личните податоци и Метаморфозис. <https://bit.ly/36oeXFE> [Пристапено на 13.7.2020].
- ¹²³ Одговор на Барање за пристап до информации од јавен карактер заверено во Агенцијата за заштита на личните податоци под број 06-639/5 на 17.7.2020 година.
- ¹²⁴ Агенцијата немаше податоци за 2012 година.
- ¹²⁵ Радио МОФ (2020). Бирото за јавна безбедност ја истражува затворената група на „Телеграм“ каде се споделуваат експлицитни фотографии на малолетнички (26.1.2020). <https://bit.ly/3iXxAE9> [Пристапено на 13.7.2020].
- ¹²⁶ Пр. идентитетот на сторителот, местото каде се случило делото.
- ¹²⁷ Сервис за проверка на факти од медиумите (2013). Неетичко новинарство: Сензационалистичка употреба на „педофил“ и „педофилија“ (22.05.2013) <https://bit.ly/37rY4sX> [Пристапено на 13.7.2020].
- ¹²⁸ Одговор на Барање за пристап до информации од јавен карактер заверено во Агенцијата за заштита на личните податоци под број 06-639/5 на 17.7.2020 година.
- ¹²⁹ Пр. категоризација на играна серија во која се прикажува психофизичкото насилство како адекватна „за целата публика“, наместо аплицирање на знакот што ги предупредува родителите/старателите дека серијалот не е соодветен за деца до 12 години).
- ¹³⁰ Совет на Европа и АВМУ (2019). Регионално издание: Регулаторните тела за медиуми и заштитата на малолетните лица. <https://rm.coe.int/-/168097289a> [Пристапено на 14.7.2020].
- ¹³¹ Совет на Европа и АВМУ (2019). Регионално издание: Регулаторните тела за медиуми и заштитата на малолетните лица, стр.225. <https://rm.coe.int/-/168097289a> [Пристапено на 14.7.2020].
- ¹³² Министерство за труд и социјална политика (2019). Извештај за состојбата во однос на заштитата на децата од злоупотреба и занемарување согласно креираните индикатори за 2017 година. <https://bit.ly/3fWv3ct> [Пристапено на 20.8.2020].
- ¹³³ Ibid.
- ¹³⁴ Ibid.
- ¹³⁵ Ibid.
- ¹³⁶ Георгиевска, С. и Бојаци, В. (2020). Анализа на наодите од истражувањето за состојбата со правата на децата во Македонија, графикон 58.1, графикон 57. Скопје: Прва детска амбасада во светот Меѓаши – Република Македонија. <https://bit.ly/3iTndSp> [Пристапено на 7.10.2020].
- ¹³⁷ Ibid, табела 57.2.
- ¹³⁸ Народен правобранител (2019). Посебен извештај од спроведеното истражување за насилство меѓу учениците во основните училишта (меѓуврсничко насилство). <https://bit.ly/2SM41tT> [Пристапено на: 21.8.2020].
- ¹³⁹ Битољану, А., Ајдари, Ф. и Пирковска Змијанац, Г. (2020). Компаративна анализа Мировно образование 2011 – 2019. Скопје: Прва детска амбасада во светот „Меѓаши“. <https://bit.ly/33xi9wB> [Пристапено на 20.8.2020].
- ¹⁴⁰ Ibid.
- ¹⁴¹ Национална стратегија за превенција и заштита на децата од насилство (2020-2025) и Акцискиот план (2020-2022). <https://bit.ly/3iTiPFQ> [Пристапено на 20.8.2020].
- ¹⁴² Ibid.
- ¹⁴³ Одлука на Владата на Република Македонија бр.44-7278/1 од 12.12.2017 („Службен весник на Република Македонија“ бр.181/17).
- ¹⁴⁴ Националната стратегија за превенција и заштита на децата од насилство (2020-2025) и Акцискиот план (2020-2022). <https://bit.ly/371nCi4> [Пристапено на 20.8.2020].

¹⁴⁵ Протокол за меѓусебна соработка на надлежните институции и здруженија за заштита и спречување на семејно насилство („Службен весник на РМ“, бр. 143 од 24.8.2015 година).

¹⁴⁶ Министерство за труд и социјална политика (2019). Извештај за состојбата во однос на заштитата на децата од злоупотреба и занемарување согласно креираните индикатори за 2017 година. <https://www.akademik.mk/wp-content/uploads/2019/02/1-nkt-izvestaj-evropa-final-final-1.pdf> [Пристапено на 20.8.2020].

¹⁴⁷ Министерство за труд и социјална политика (2019). Извештај за состојбата во однос на заштитата на децата од злоупотреба и занемарување согласно креираните индикатори за 2017 година. <https://www.akademik.mk/wp-content/uploads/2019/02/1-nkt-izvestaj-evropa-final-final-1.pdf> [Пристапено на 20.8.2020].

¹⁴⁸ Закон за изменување и дополнување на Кривичниот законик („Службен весник на Република Македонија“ бр. 248/2018).

¹⁴⁹ State Statistical Office and UNICEF (2020). Multiple Indicator Cluster Survey 2018-2019. http://www.stat.gov.mk/Dokumenti/MICS_18-19.pdf, Table PR.4.1W: Child marriage (women), [Пристапено на 20.8.2020].

¹⁵⁰ Салиоска, Н. (2016). „Сивата зона“ помеѓу традицијата и правата на децата! https://www.unicef.org/northmacedonia/sites/unicef.org.northmacedonia/files/2019-01/MK_CRM_Roma_ChildMarriage_MK.PDF [Пристапено на 20.8.2020].

¹⁵¹ Информации од Меѓаши, која беше дел од координативното тело.

¹⁵² УНИЦЕФ (2014). Мапирање на институциите и организациите на граѓанското општество кои им пружаат услуги на децата жртви на насилство и злоупотреба <https://uni.cf/2SRB1ke> [Пристапено на 2.9.2020].

¹⁵³ „Службен весник на Република Македонија“ бр.135/2010.

¹⁵⁴ За основниот облик на ова дело, односно за лицето кое ќе изврши обљуба или друго полово дејствие врз дете кое не наполнило 14 години, наместо претходната минимална казна затвор од 8 години со измените се предвидува за сторителот минимална казна затвор од 12 години. За обљубата или друго полово дејствие врз дете кое не наполнило 14 години и настапила тешка телесна повреда, смрт или други тешки последици, казната затвор од најмалку 10 години или доживотен затвор, беше заменета со најмалку 15 години казна или доживотен затвор.

¹⁵⁵ Регистар за лица осудени со правосилна пресуда за кривични дела за сексуална злоупотреба на малолетни лица и педофилија: www.registarnapedofili.mk [Пристапено на: 2.9.2020].

¹⁵⁶ Медицинско-фармаколошкиот третман, познат како „хемиска кастрација“, може да се спроведе по издржување на казната затвор од страна на сторителот на делото полов напад врз дете до 14 години. Задолжителен медицинско-фармаколошки третман лекување, покрај казната затвор, се предвидува за повратниците, т.е. лицата кои по одлежување на казната повторно ќе го извршат ова дело. Право на алтернативно и доброволно подведување на овој третман имаат лицата кои за првпат се осудени за делото полов напад врз дете до 14 години, со што на сторителот му се овозможува намалување на казната затвор.

¹⁵⁷ Протокол за соработка меѓу надлежните институции во случаи на сексуална злоупотреба на деца и педофилија. http://mtsp.gov.mk/WBStorage/Files/protokol_zloupotreba_deca.pdf [Пристапено на: 2.9.2020].

¹⁵⁸ Национална стратегија за превенција и заштита на децата од насилство (2020-2025) и Акцискиот план (2020-2022). <https://bit.ly/3IEZZj7> [Пристапено на 20.8.2020].

¹⁵⁹ Јорданова Пешевска, Д. И Тозија, Ф. (2017). Злоупотреба и занемарување на децата во Република Македонија: сегашна состојба и идни предизвици. Ревиија за социјална политика, 13, 95-128. ISSN 1857-6052.

¹⁶⁰ УНИЦЕФ (2017). Истражување за знаењето, ставовите, практиките и социјалните норми на родителите и старателите поврзани со насилството врз децата. https://www.unicef.org/northmacedonia/media/4241/file/MK_KAPonVAC_Report_MK.pdf [Пристапено на 20.8.2020].

¹⁶¹ Ibid.

¹⁶² Правдико (2020). ЕСЧП пресуди во корист на детето со попреченост, кое беше врзувано за кревет – државата системски потфрлила (23.01.2020). <https://bit.ly/37sMduw> [Пристапено на: 1.9.2020].

¹⁶³ Хелсиншки комитет за човекови права (2020). <https://mhc.org.mk/eschp/> [Пристапено на: 1.9.2020].

¹⁶⁴ Димитријоска, С. и Лажетик, Г. (2017). Извештај на здруженијата на граѓани за насилството врз децата 2017. Отворена порта/Ла страда. <https://bit.ly/36q8CJA> [Пристапено на 1.9.2020].

¹⁶⁵ Министерство за труд и социјална политика (2019). Извештај за состојбата во однос на заштитата на децата од злоупотреба и занемарување согласно креираните индикатори за 2017 година. <https://www.akademik.mk/wp-content/uploads/2019/02/1-nkt-izvestaj-evropa-final-final-1.pdf> [Пристапено на: 20.8.2020].

¹⁶⁶ Минтон, С. Џ., Димушевска, Е., Шкријељ, С., Димитријевска, В. (2018). Превенција, идентификација, пријавување и упатување во случаи на насилство врз деца: преглед на национални механизми за одговор. Скопје: УНИЦЕФ. <https://uni.cf/3oplh63> [Пристапено на: 1.9.2020].

¹⁶⁷ Чучкова, А. (2018). Експертска анализа и стратегија за работата на СОС-телефонот и на сервисите за директна помош и поддршка при Првата детска амбасада во светот – МЕЃАШИ.

¹⁶⁸ Министерство за труд и социјална политика (2015). Советувалишта за брак и семејство. <https://bit.ly/3mwGA4U> [Пристапено на 5.8.2020].

¹⁶⁹ Помеѓу организациите кои работат во оваа област се вбројуваат и Здружението за заштита на правата на детето кое непосредно работи со родителите на деца на улица за подигнување на свеста за нивните родителски обврски и добивање на родителски вештини (советување, предавања, брошури со соодветни едукативни содржини), како и Ресурсниот центар на родители на деца со посебни потреби кој повеќе години организира родителски кампови кои, меѓу другото, имаа и цел да се подобрат родителските вештини.

¹⁷⁰ Народен правобранител (2017). Посебен извештај за состојбата со остварувањето на правото на детето на лични односи и контакти со родителот со кого не живее (право на видување), Скопје, декември 2017. <https://bit.ly/3obckTP> [Пристапено на 7.8.2020].

¹⁷¹ Прва детска амбасада во светот Меѓаши (2018). Извештај за работата на СОС-телефонот за деца и млади и на сервисите за директна помош и поддршка при Првата детска амбасада во светот Меѓаши (за периодот од ноември 2017 – ноември 2018 година). <https://bit.ly/3odLkKc> [Пристапено на 5.8.2020].

¹⁷² Правдико (2020). Народниот правобранител со препораки за правата на децата во вонредна состојба (24.4.2020). <https://bit.ly/3lqGdaN> [Пристапено на 5.8.2020].

- ¹⁷³ Народен правобранител (2017). Посебен извештај за состојбата со остварувањето на правото на детето на лични односи и контакти со родителот со кого не живее (право на видување), Скопје, декември 2017. <https://bit.ly/36s7THO> [Пристапено на 7.8.2020].
- ¹⁷⁴ Академик (2015). Родители не можат да го остварат родителското право — неефикасност и молк од институциите (3.6.2015). <https://bit.ly/2JrM6XT> [Пристапено на 5.8.2020].
- ¹⁷⁵ Академик (2015). Родители бараат измени на Законот за семејството: Заедничко старателство и одговорно родителство и по развод (22.06.2015). <https://bit.ly/36q9fCW> [Пристапено на 5.8.2020].
- ¹⁷⁶ Фокус (2019). Иницијатива: По разводот секој од родителите да поминува по 120 до 180 дена годишно со своето дете (02.11.2019) <https://bit.ly/3fU4yoc> [Пристапено на 5.8.2020].
- ¹⁷⁷ Закон за изменување и дополнување на Законот за семејството (Службен весник на Република Македонија бр. 38/14).
- ¹⁷⁸ Закон за семејството (Службен весник на Република Македонија бр.80/92, 9/96, 38/04, 33/06, 84/08, 67/10, 156/10, 39/12, 44/12, 38/14, 115/14, 104/15, 150/15), член 91.
- ¹⁷⁹ Хелсиншки комитет за човекови права (2014). Измените на Законот за семејство водат кон дополнителна маргинализација на децата во ризик (14.3.2014). <https://bit.ly/39xBRMv> [Пристапено на 6.8.2020].
- ¹⁸⁰ Канал 5 (2013). Неплаќањето алиментација најчесто поминува неказнето (11.12.2013). <https://bit.ly/2Jim7ma> [Пристапено на 04.08.2020].
- ¹⁸¹ Деца.мк (2018). Не плаќаат алиментација од инает, се правдаат со кредити... Ги освестува пресуда за затворска казна (6.11.2018). <https://bit.ly/2l2mSz6> [Пристапено на 4.8.2020].
- ¹⁸² Нова Македонија (2019). Децата колатерална штета од неплаќањето алиментација (13.7.2019). <https://bit.ly/2Dw1Gib> [Пристапено на 4.8.2020].
- ¹⁸³ Влада на Република Македонија: Програма за работа на Влада 2017-2020, стр.10. <https://bit.ly/33xsdWm> [Пристапено на 4.8.2020].
- ¹⁸⁴ Национална стратегија за деинституционализација во Република Македонија 2018–2027 „Тимјаник“. Министерство за труд и социјална политика. <https://bit.ly/3obdici> [Пристапено на 21.7.2020].
- ¹⁸⁵ 24 Вести (2020). Деинституционализација – нема веќе деца под 18 години сместени во гломазни институции. (5.1.2020) <https://bit.ly/36s0fgk> [Пристапено на 21.7.2020].
- ¹⁸⁶ Бирн, К. (2020). Анализа на состојбата на жените и децата во Република Северна Македонија, Канцеларија на УНИЦЕФ, Скопје. <https://uni.cf/3mrodOP> [Пристапено на 21.7.2020].
- ¹⁸⁷ 24 Вести (2020). Деинституционализација – нема веќе деца под 18 години сместени во гломазни институции. (5.1.2020) <https://bit.ly/2VkvXX1> [Пристапено на 21.7.2020].
- ¹⁸⁸ Сител (2018). Нов протест во Неготино, жителите на Тимјаник не се предомислуваат. (12.6.2018) <https://bit.ly/3fU54m8> [Пристапено на 21.7.2020].
- ¹⁸⁹ Фокус (2019). Скопје го доби својот Тимјаник, жители на Визбегово протестираат против групен дом со три деца (24.11.2019). <https://bit.ly/3dkLUEA> [Пристапено на 21.7.2020].
- ¹⁹⁰ Народен правобранител (2017). Посебен извештај за состојбата и условите за остварување на правата на децата без родители и родителска грижа сместени во Јавните установи за грижа во Република Македонија, Скопје, декември 2017 година. <https://bit.ly/3mmXfI2> [Пристапено на 7.8.2020].
- ¹⁹¹ Народен правобранител (2019). Извештај од посета на Јавната установа за згрижување деца со воспитно-социјални проблеми и нарушено поведение „Ранка Милановиќ“ – Скопје, септември 2019 година. <https://bit.ly/2GSrC9N> [Пристапено на 7.8.2020].
- ¹⁹² Нова ТВ (2018). Жители на Тимјаник: Децата со попреченост подалеку од нашите деца. (11.6.2018). <https://novatv.mk/zhiteli-na-timjanik-detsata-so-poprechenost-podaleku-od-nashite-detsa/> [Пристапено на 23.7.2020].
- ¹⁹³ УНИЦЕФ (2018). Дали имате љубов за давање? Почеток на кампањата „На секое дете му треба семејство“ (26.7.2018). <https://uni.cf/2XpIF82> [Пристапено на 4.8.2020].
- ¹⁹⁴ Деца.мк (2018). Како да го отворите домот за дете без родителска грижа? Скопје, Прилеп, Крушево, Македонски Брод – лидери по бројот на згрижувачки семејства (16.8.2018). <https://bit.ly/311hulS> [Пристапено на 4.8.2020].
- ¹⁹⁵ 24 Вести (2020). Деинституционализација – нема веќе деца под 18 години сместени во гломазни институции. (5.1.2020) <https://bit.ly/2SMGBVdi> [Пристапено на 21.7.2020].
- ¹⁹⁶ Министерство за финансии (2015). Исплатена зголемената парична помош за 10 отсто и помошта за згрижувачки семејства за 25 отсто (21.7.2015). <https://finance.gov.mk/mk/node/5114> [Пристапено на 4.8.2020].
- ¹⁹⁷ Министерство за труд и социјална политика (2019). Одлука за утврдување на цените на социјалните услуги за вонсемејна заштита за 2020 година од 25.12.2019. <https://bit.ly/2H3LXZG> [Пристапено на 4.8.2020].
- ¹⁹⁸ Влада на Република Македонија (2012). Обезбеден траен надоместок за згрижувачите по наполнување на 62-годишна возраст (10.3.2012). <https://vlada.mk/node/2184?ln=sq> [Пристапено на 4.8.2020].
- ¹⁹⁹ Закон за социјалната заштита („Службен весник на РСМ“, бр.104 од 23.5.2019 година), чл.90.
- ²⁰⁰ Информација на Меѓаши од разговори со претставници на ЦСР.
- ²⁰¹ Закон за изменување и дополнување на Законот за семејството (Службен весник на Република Македонија бр. 115/14).
- ²⁰² Нова Македонија (2018). На посвоителите најважна им е националноста на детето (20.8.2018). <https://bit.ly/3fDcMiT> [Пристапено на 7.8.2020].
- ²⁰³ Ibid.
- ²⁰⁴ Попоска, Ж. (2018). Изгубената агенда – демистификација на прашањето на хендикеп во областа на еднаквост и недискриминација. Полио Плус – движење против хендикеп. <https://bit.ly/36WHPdv> [Пристапено на: 24.9.2020].
- ²⁰⁵ Ibid.
- ²⁰⁶ Кочоска, Е. и Трпевска, М. (2020). Водич за соодветно приспособување. Скопје: ОБСЕ, 2020. <https://bit.ly/2VkdARW> [Пристапено на: 24.9.2020].
- ²⁰⁷ Кочоска, Е. и Шаврески, З. (2018) Каде плови овој брод? - Демистификација на прашањето на хендикеп со осврт на правото на здравствена заштита. Полио Плус - движење против хендикеп. <https://bit.ly/3nE7RTU> [Пристапено на: 24.9.2020].
- ²⁰⁸ Кочоска, Е. и Трпевска, М. (2020). Водич за соодветно приспособување. Скопје: ОБСЕ, 2020. <https://www.osce.org/files/documents/d/6/446743.pdf> [Пристапено на: 24.9.2020].

- ²⁰⁹ Кочоска, Е. и Шаврески, З. (2018) Каде плови овој брод? - Демистификација на прашањето на хендикеп со осврт на правото на здравствена заштита. Полио Плус - движење против хендикеп. <https://bit.ly/3iUjH15> [Пристапено на: 24.9.2020].
- ²¹⁰ Кочоска, Е. и Трпевска, М. (2020). Водич за соодветно приспособување. Скопје: ОБСЕ, 2020. <https://www.osce.org/files/f/documents/d/6/446743.pdf> [Пристапено на: 24.9.2020].
- ²¹¹ Народен правобранител (2018). Вклученост на децата и младите со попреченост во редовното средно образование: извештај од истражување. <https://uni.cf/33VhplP> [Пристапено на: 15.9.2020].
- ²¹² Ресурсен центар на родители на деца со посебни потреби (2018). Бариери за образовна инклузија на деца со посебни потреби. Извештај и анализа по спроведено истражување. <https://bit.ly/3c2r78j> [Пристапено на: 15.9.2020].
- ²¹³ Народен правобранител (2018). Вклученост на децата и младите со попреченост во редовното средно образование: извештај од истражување. <https://uni.cf/2SMb4Te> [Пристапено на: 15.9.2020].
- ²¹⁴ Народен правобранител (2016). Кон инклузивно образование: Извештај од спроведеното истражување за вклученоста на децата со посебни потреби во редовното основно образование. <http://ombudsman.mk/upload/Istrazuvanja/2016/Inkluzivno%20obrazovanie-UNICEF-Mk.pdf> [Пристапено на: 15.9.2020].
- ²¹⁵ Информации добиени од консултативните средби со наставниците.
- ²¹⁶ Информации добиени од консултативните средби со наставниците.
- ²¹⁷ Народен правобранител (2018). Вклученост на децата и младите со попреченост во редовното средно образование: извештај од истражување. <https://uni.cf/2H3lpTC> [Пристапено на: 15.9.2020].
- ²¹⁸ Народен правобранител (2020). Посебен извештај од спроведеното истражување за состојбата со остварувањето на правото на образование на децата со посебни образовни потреби во основните училишта во Република Северна Македонија. <https://bit.ly/376OZZT> [Пристапено на: 17.9.2020].
- ²¹⁹ Нивниот ангажман главно е финансиран преку Програмата за развој на Обединетите нации (УНДП), а дел од страна на единиците на локалната самоуправа.
- ²²⁰ Учениците со попреченост добија право на асистенти, но сè уште само на хартија (11.1. 2020) <https://bit.ly/3iVa7TI> [Пристапено на: 17.9.2020].
- ²²¹ Ресурсен центар на родители на деца со посебни потреби (2018). Бариери за образовна инклузија на деца со посебни потреби. Извештај и анализа по спроведено истражување. <https://bit.ly/3c2r78j> [Пристапено на: 15.9.2020].
- ²²² Ibid.
- ²²³ Ibid.
- ²²⁴ Народен правобранител (2020). Посебен извештај од спроведеното истражување за начините на реализација на онлајн-наставата во услови на пандемија од КОВИД-19, во дел од училиштата во Републиката, со фокус и на учениците со попреченост. <https://bit.ly/34QoQdg> [Пристапено на: 24.9.2020].
- ²²⁵ Ibid.
- ²²⁶ Национална стратегија за изедначување на правата на лицата со инвалидност (ревизирана) 2010-2018
- ²²⁷ УНИЦЕФ (2015). Проценка на алтернативните форми на згрижување и услуги за поддршка на семејствата на деца со попреченост. <https://uni.cf/3iIPuvw> [Пристапено на 6.8.2020].
- ²²⁸ Попоска, Ж. (2018). Изгубената агенда – демистификација на прашањето на хендикеп во областа на еднаквост и недискриминација. Полио Плус – движење против хендикеп. <https://bit.ly/33UnlWC> [Пристапено на: 24.9.2020].
- ²²⁹ Spotlight on adolescent health and well-being. Findings from the 2017/2018 Health Behaviour in School-aged Children (HBSC) survey in Europe and Canada. International report. Volume 2. Key data. стр.52-53 <https://bit.ly/32V2B5U> [Пристапено на: 23.9.2020].
- ²³⁰ Костарова-Унковска, Л и Георгиевска-Наневска, Е. (2014). Колку здраво и еднакво живеат младите во Македонија, Студија: Однесувања поврзани со здравјето кај учениците на 11, 13 и 15 години, Коалиција Маргини, HBSCM Стр. 47. <https://bit.ly/311VnB> [Пристапено на: 23.9.2020].
- ²³¹ Од 9,54 во 2011 на 8,04 педијатри на 10 000 деца во 2016 година.
- ²³² Парнарџиева - Змејкова, М. и Димковски, В. (2018). Студија за политиката бр. 21: Анализа на јавните трошења за здравствена заштита за деца во земјата. Скопје: FinanceThink. <https://bit.ly/34VTeTk> [Пристапено на: 23.9.2020].
- ²³³ Мемети, Ш. и други (2020). Извештај за здравјето на населението во Република Северна Македонија за 2018 година. Скопје: Институт за јавно здравје на Република Северна Македонија. стр. 85. <http://iph.mk/wp-content/uploads/2020/02/Izvestaj-za-zdravje-2018.pdf> [Пристапено на 7.7.2020].
- ²³⁴ Ibid.
- ²³⁵ Георгиевска, С. и Бојаџи, В. (2020). Анализа на наодите од истражувањето за состојбата со правата на децата во Македонија. Скопје: Прва детска амбасада во светот Меџаши – Република Македонија. <https://bit.ly/3jTndSp> [Пристапено на 7.10.2020].
- ²³⁶ Под приватни услуги се подразбираат услуги што пациентите не ги добиле на товар на ФЗОМ, туку за нив платиле приватно, вклучително и лекови набавени приватно и стоматолошки, специјалистички или болнички здравствени услуги во приватни здравствени установи, кои немаат склучено договор со Фондот.
- ²³⁷ Мемети, Ш. и други (2020). Извештај за здравјето на населението во Република Северна Македонија за 2018 година. Скопје: Институт за јавно здравје на Република Северна Македонија. стр. 85. <https://bit.ly/2GXImNG> Пристапено на 7.7.2020].
- ²³⁸ Шкријељ, С и др. (2018). Анализа на јавните политики за правата на Ромите во Република Македонија. Скопје: Хелсиншки комитет за човекови права на Република Македонија. <https://bit.ly/3dJO68b> Пристапено на 7.7.2020].
- ²³⁹ Ibid.
- ²⁴⁰ Ibid.
- ²⁴¹ European Environment Agency (2019). Air quality in Europe — 2019 report, EEA Report No 10/2019, стр. 31. <https://www.eea.europa.eu/publications/air-quality-in-europe-2019> [Пристапено на 7.7.2020].
- ²⁴² Ibid, table 10.1.
- ²⁴³ Мемети, Ш. и други (2020). Извештај за здравјето на населението во Република Северна Македонија за 2018 година. Скопје: Институт за јавно здравје на Република Северна Македонија. <https://bit.ly/33T6AR1> [Пристапено на 7.7.2020].
- ²⁴⁴ Пр. Сакам да кажам (2017). Секое второ дете во Македонија се лекува од респираторни болести поради загадувањето (7.2.2017). <https://bit.ly/2GGJVTI0/> [Пристапено на 7.7.2020].

- ²⁴⁵ Георгиевска, С. и Бојаџи, В. (2020). Анализа на наодите од истражувањето за состојбата со правата на децата во Македонија. Скопје: Прва детска амбасада во светот Меѓаши – Република Македонија. <https://bit.ly/3jTndSp> [Пристапено на 7.10.2020].
- ²⁴⁶ Андонова, Х. (2019). Анализа на препорачани мерки за справување со загадување на амбиенталниот воздух во Македонија. Центар за истражување и информирање за животната средина. Еко-свест – Скопје. https://ekosvest.com.mk/dokumenti/publikacii/Analiza_Aero.pdf [Пристапено на 07.07.2020].
- ²⁴⁷ ХБЦС во Република Македонија (2020). Промоција на меѓународниот извештај на СЗО за Студијата за однесувањата поврзани со здравјето кај децата на училишна возраст (ХБЦС). <https://hbcmacedonia.wordpress.com/news-blog/> [Пристапено на 23.9.2020].
- ²⁴⁸ Национална стратегија за унапредување на менталното здравје во Република Македонија септември 2018 - 2025 година со акциски план (септември 2018 – 2025) <http://zdravstvo.gov.mk/wp-content/uploads/2020/05/strategija-za-MZ-2018-2025-170718-pf-1.pdf> [Пристапено на: 23.9.2020].
- ²⁴⁹ Ibid.
- ²⁵⁰ Ibid.
- ²⁵¹ Ibid.
- ²⁵² Георгиевска, С. и Бојаџи, В. (2020). Анализа на наодите од истражувањето за состојбата со правата на децата во Македонија. Скопје: Прва детска амбасада во светот Меѓаши – Република Македонија, Графикон 17. <https://bit.ly/3jTndSp> [Пристапено на 7.10.2020].
- ²⁵³ Во јуни 2020 година Меѓаши поднесе барање за пристап до информации од јавен карактер до Министерството за здравство во однос на реализацијата на мерките предвидени во стратегијата кои се однесуваат на менталното здравје на децата, но до моментот на пишување на овој извештај Министерството нема одговорено.
- ²⁵⁴ ХБЦС во Република Македонија (2020). Промоција на меѓународниот извештај на СЗО за Студијата за однесувањата поврзани со здравјето кај децата на училишна возраст (ХБЦС). <https://hbcmacedonia.wordpress.com/news-blog/> [Пристапено на: 23.9.2020].
- ²⁵⁵ Ibid.
- ²⁵⁶ На возраст од 4 – 5 години.
- ²⁵⁷ Мемети, Ш. и други (2020). Извештај за здравјето на населението во Република Северна Македонија за 2018 година. Скопје: Институт за јавно здравје на Република Северна Македонија. стр. 85. <http://iph.mk/wp-content/uploads/2020/02/Izvestaj-za-zdravje-2018.pdf> [Пристапено на: 23.9.2020].
- ²⁵⁸ Ibid.
- ²⁵⁹ Ibid.
- ²⁶⁰ Георгиевска, С. и Бојаџи, В. (2020). Анализа на наодите од истражувањето за состојбата со правата на децата во Македонија. Скопје: Прва детска амбасада во светот Меѓаши – Република Македонија, Графикон 17. <https://bit.ly/3jTndSp> [Пристапено на 7.10.2020].
- ²⁶¹ Ibid.
- ²⁶² Ibid.
- ²⁶³ Пероска, М. (2019). Малолетните зависници од дрога – видливи на улица, невидливи за државата: исповед на мајка. 360 степени. <https://360stepeni.mk/maloletnite-zavisnitsi-od-droga-vidli/> [Пристапено на: 23.9.2020].
- ²⁶⁴ Народен правобранител (2018). Посебен извештај за состојбата на децата кои користат дроги и други психотропни супстанции. <https://bit.ly/34T8roo> [Пристапено на: 23.9.2020].
- ²⁶⁵ Влада на РМ. (2018). Од 59. седница на Владата на РМ, тематски посветена на младински политики: Одлуките за младите создаваат клима за активно учество, напредок и развој на младите во сите сфери на општествениот живот. <https://vlada.mk/node/14288> [Пристапено на: 23.9.2020].
- ²⁶⁶ УНЦИЕФ (2018). Документ за политики: Социјална заштита за деца https://www.unicef.org/northmacedonia/media/3101/file/MK_2018_DraftPolicySocialProtection_Report_MK.pdf [Пристапено на: 28.9.2020].
- ²⁶⁷ Ibid.
- ²⁶⁸ Државен завод за статистика (2018). Анкета за приходи и услови за живеење, 2017 година, Т-25: Т-25: Стапка на сиромаштија, по возраст и по пол, 2015 – 2017. <http://www.stat.gov.mk/Publikacii/2.4.18.13.pdf> [27.9.2020].
- ²⁶⁹ Petreski, M., Petreski, B., Tomovska – Misoska, A., Gerovska – Mitev, M., Parnardzieva – Zmejкова, M., Dimkovski, V. and Morgan, N. (2020). The social and economic effects of Covid-19 on children in North Macedonia: Rapid Analysis and Policy Proposals. <https://www.financethink.mk/wp-content/uploads/2020/07/Study-Unicef2.pdf> [Пристапено на: 27.9.2020].
- ²⁷⁰ Finance Think (2020). Социјалните и економските ефекти од Ковид-19 кризата врз децата во Северна Македонија. <https://bit.ly/2SRtMlp> [Пристапено на 20.8.2020].
- ²⁷¹ Ibid.
- ²⁷² State Statistical Office and UNICEF (2020). Multiple Indicator Cluster Survey 2018-2019. http://www.stat.gov.mk/Dokumenti/MICS_18-19.pdf, Table LN.1.1. [Пристапено на 20.8.2020].
- ²⁷³ Според Мултииндикаторското кластерско истражување МИКС, од 2018-19 година, процентот на запишани деца на возраст од 36 – 59 месеци во предучилишна установа во урбаните средини бил 46,6, додека во руралните 19,9. Во ромските населби овој процент е 11,9. State Statistical Office and UNICEF (2020). Multiple Indicator Cluster Survey 2018-2019. http://www.stat.gov.mk/Dokumenti/MICS_18-19.pdf, Table LN.1.1, Table LN.1.1R [Пристапено на 20.8.2020].
- ²⁷⁴ Ресурсен центар на родители на деца со посебни потреби (2018). Барииери за образовна инклузија на деца со посебни потреби. Извештај и анализа по спроведено истражување. <https://bit.ly/3c2r78j> [Пристапено на: 15.9.2020].
- ²⁷⁵ Самарџиска-Панова, Љ., Дурчевска Георгиева, Г. и Ајрулаи, А. (2019). Актуелната состојба и предизвиците во предучилишното воспитание и образование во Републиката. Скопје: Биро за развој на образованието. <https://bit.ly/34PHZMd> [Пристапено на: 15.9.2020].
- ²⁷⁶ Ibid.
- ²⁷⁷ Нова Македонија (2018). Долги листите на чекање за упис во градинка (28.5.2018). <https://bit.ly/35La8GA> [Пристапено на: 15.9.2020].

- ²⁷⁸ State Statistical Office and UNICEF (2020). Multiple Indicator Cluster Survey 2018-2019. Table LN.2.4 ISCED Lower secondary school attendance and out of school adolescents. http://www.stat.gov.mk/Dokumenti/MICS_18-19.pdf. [Пристапено на: 15.9.2020].
- ²⁷⁹ Ibid, Table LN.2.6: Secondary school attendance and out of school youth
- ²⁸⁰ Ibid, Table LN.2.3R: Primary school attendance and out of school children
- ²⁸¹ Ibid, Table LN.2.6R: Secondary school attendance and out of school youth
- ²⁸² Мицковска, Г., Чупи, Р. и Спасовски, Љ. (2017). Инклузија на децата што се надвор од училиштата во образовниот систем: Извештај од истражувањето. Скопје: Македонски центар за граѓанско образование <https://bit.ly/2GWLR62> [Пристапено на: 15.9.2020].
- ²⁸³ Според информациите на Народниот правобранител во 2019 година околу 200 деца кои ги немале примено потребните вакцини, останале незапишани во основно училиште.
- ²⁸⁴ Уставен суд, Решение бр.30/2014-0-0. <http://ustavensud.mk/?p=11217> [Пристапено на: 21.9.2020].
- ²⁸⁵ Уставен суд, Решение бр.30/2014-0-0. <http://ustavensud.mk/?p=11217> [Пристапено на: 21.9.2020].
- ²⁸⁶ Народен правобранител (2019). Годишен извештај за степенот на обезбедувањето почитување, унапредување и заштита на човековите слободи и права 2018. Скопје. <https://bit.ly/3k7vaDH> [Пристапено на 25.5.2020].
- ²⁸⁷ Народен правобранител (2020). Посебен извештај од спроведеното истражување за начините на реализација на онлајн-наставата во услови на пандемија од КОВИД-19, во дел од училиштата во Републиката, со фокус и на учениците со попреченост. <https://bit.ly/3j0vcvK> [Пристапено на: 24.9.2020].
- ²⁸⁸ МИА (2020). Меѓаши: Средношколците треба да бидат вклучени во донесување на одлуките за изведување на наставата (31.8.2020). <https://bit.ly/2SNusiv> [Пристапено на: 24.9.2020].
- ²⁸⁹ Самарџиска-Панова, Љ., Дурчевска Георгиева, Г. и Ајрулаи, А. (2019). Актуелната состојба и предизвиците во предучилишното воспитание и образование во Републиката. Скопје: Биро за развој на образованието. <https://bit.ly/3709Dcj> [Пристапено на: 15.9.2020].
- ²⁹⁰ Самарџиска-Панова, Љ., Дурчевска Георгиева, Г. и Ајрулаи, А. (2019). Актуелната состојба и предизвиците во предучилишното воспитание и образование во Републиката. Скопје: Биро за развој на образованието. <https://bit.ly/3jVX5pJ> [Пристапено на: 15.9.2020].
- ²⁹¹ Мицковска-Ралева, А., Томовска Мисоска, А., Христова Заевска, О., Черепналковска, С. и Костиќ Ивановиќ, В. (2017). Од бројки кон практика – идентификување и анализа на показателите поврзани со квалитетот на наставниот процес во основното образование во Македонија. Скопје: FinanceThink <https://bit.ly/2lfuOMX> [Пристапено на: 16.9.2020].
- ²⁹² Од трите мерења во 2000, 2015 и 2018 година.
- ²⁹³ OECD (2016). PISA 2015 Results (Volume I) Excellence and Equity in Education. <https://bit.ly/312p67Q> [Пристапено на: 16.9.2020].
- ²⁹⁴ Мицковска-Ралева, А., Томовска Мисоска, А., Христова Заевска, О., Черепналковска, С. и Костиќ Ивановиќ, В. (2017). Од бројки кон практика – идентификување и анализа на показателите поврзани со квалитетот на наставниот процес во основното образование во Македонија. Скопје: FinanceThink <https://bit.ly/34PYV5n> [Пристапено на: 16.9.2020].
- ²⁹⁵ Ibid.
- ²⁹⁶ Информации добиени од консултативните средби со наставниците.
- ²⁹⁷ Радио МОФ (2017). Поради дискриминација повлечен учебникот „Граѓанско образование“ за 8 одделение (11.9.2017). <https://bit.ly/3nl4lId> [Пристапено на: 16.9.2020].
- ²⁹⁸ Целадин, Џ. и Дода, К. (2016). Истражување за сегрегација на ученици Роми во основното образование во Република Македонија. Скопје: Здружение на граѓани Институт за човекови права – Скопје и Европски центар за правата на Ромите, Будимпешта. <https://bit.ly/33SLORH> [Пристапено на: 16.9.2020].
- ²⁹⁹ Ibid.
- ³⁰⁰ Информации добиени од консултативните средби со наставниците.
- ³⁰¹ Георгиевска, С. и Бојаци, В. (2020). Анализа на наодите од истражувањето за состојбата со правата на децата во Македонија. Скопје: Прва детска амбасада во светот Меѓаши – Република Македонија. <https://bit.ly/3jTndSp> [Пристапено на 7.10.2020].
- ³⁰² Битољану, А., Ајдари, Ф. и Пирковска Змијанац, Г. (2020). Компаративна анализа Мировно образование 2011 – 2019. Скопје: Прва детска амбасада во светот „Меѓаши“. <https://bit.ly/34PYV5n> [Пристапено на 20.8.2020].
- ³⁰³ Наставата во основното образование се изведува на 4 наставни јазици: македонски, албански, турски и српски јазик. Додека наставата во средно образование се изведува на три наставни јазици: македонски, албански и турски.
- ³⁰⁴ Хамза Демир, Д. и Оровчанец, И. (2017). Анализа на состојбите во воспитно-образовниот систем на учениците припадници на заедниците во Република Македонија. Скопје: Агенција за остварување на правата на заедниците. <https://bit.ly/2SRHw6N> [Пристапено на 16.9.2020].
- ³⁰⁵ Георгиевска, С. и Бојаци, В. (2020). Анализа на наодите од истражувањето за состојбата со правата на децата во Македонија. Скопје: Прва детска амбасада во светот Меѓаши – Република Македонија. <https://bit.ly/3jTndSp> [Пристапено на 7.10.2020].
- ³⁰⁶ Бирн, К. (2020). Анализа на состојбата на жените и децата во Република Северна Македонија, Канцеларија на УНИЦЕФ, Скопје. <https://uni.cf/2GBQZMK> [Пристапено на 25.5.2020].
- ³⁰⁷ Хелсиншки комитет (2017). Правата на бегалците: Национални и меѓународни стандарди наспроти состојбата на терен. <https://bit.ly/3jxSLg9> Пристапено на: 29.9.2020].
- ³⁰⁸ Бирн, К. (2020). Анализа на состојбата на жените и децата во Република Северна Македонија, Канцеларија на УНИЦЕФ, Скопје. <https://uni.cf/2GBQZMK> [Пристапено на 25.5.2020].
- ³⁰⁹ Народен правобранител (2020). Годишен извештај 2019 година. <https://bit.ly/34s1H0w> [Пристапено на: 29.9.2020].
- ³¹⁰ Народен правобранител (2020). Годишен извештај 2019 година. <https://bit.ly/34s1H0w> [Пристапено на: 29.9.2020].
- ³¹¹ Овие информации се добиени од страна на МЗМП и се однесуваат на временскиот период од јануари до септември 2019 година. Истите се базираат на добиени информации од јавен карактер како и на податоци добиени од страна на децата кои биле задржани во ПЦ за странци, по нивно ослободување и сместување во ПЦ за баратели на азил или друго алтернативно сместување.

-
- ³¹² ММС (2020). УНХЦР: Половина од децата бегалци во светот се надвор од училиштата поради пандемијата (3.9.2020) <https://bit.ly/3d5u2h8> [Пристапено на: 29.9.2020].
- ³¹³ Здружението за заштита на правата на детето ја има добиено оваа информација од МТСП во 2019 година.
- ³¹⁴ ILAB (2018). Findings on the Worst Forms of Child Labor. United States Department of Labor <https://bit.ly/36YTELqf> [Пристапено на: 19.5.2020].
- ³¹⁵ Јандријеска Јованова, К. (2017). Заштита на најдобриот интерес на децата на улица во Република Македонија врз основа на член 3 од Конвенцијата за правата на детето, магистерски труд. Институт за социолошки и политичко-правни истражувања. Универзитет „Св.Кирил и Методиј“ – Скопје.
- ³¹⁶ Македонско здружение на млади правници и Отворена порта (2020). Анализа на законодавството и примената на Стандардните оперативни процедури за постапување со жртви на трговија со луѓе преку студија на случаи. <https://bit.ly/2F7xone> [Пристапено на: 29.9.2020].
- ³¹⁷ United States Department of State (2019). 2019 Trafficking in Persons Report: North Macedonia <https://bit.ly/34r4qzH> [Пристапено на: 29.9.2020].
- ³¹⁸ Ibid.
- ³¹⁹ Камбовски, В., Лажетик, Г., Нанев, Л., Груевска-Дракулевски, А., Маљановски, К., и Мујоска Трпевска, Е. (2018). Анализа на состојбата во установите за сместување деца во ризик и деца во судир со законот во Република Македонија. Скопје: Македонско пенолошко друштво. <https://bit.ly/3cRzSCv> [Пристапено на: 0.9.2020].
- ³²⁰ Народен правобранител (2019). Посебен извештај за констатираните состојби од повторната посета на воспитно-поправниот дом Тетово (кој функционира во КПУ Затвор Охрид). <https://bit.ly/2SamMqs> [Пристапено на: 30.9.2020].
- ³²¹ Фокус (2020). Новиот воспитно-поправен дом во Тетово наскоро ќе почне со работа (30.05.2020). <https://bit.ly/2GAlukU> [Пристапено на: 30.9.2020].
- ³²² Камбовски, В., Лажетик, Г., Нанев, Л., Груевска-Дракулевски, А., Маљановски, К., и Мујоска Трпевска, Е. (2018). Анализа на состојбата во установите за сместување деца во ризик и деца во судир со законот во Република Македонија. Скопје: Македонско пенолошко друштво. <https://bit.ly/3cRzSCv> [Пристапено на: 30.9.2020].
- ³²³ Државен совет за превенција на детско престапништво (2019). Годишен извештај за работата на Државниот совет за превенција на детско престапништво и за состојбите во областа на правата на детето и детското престапништво во 2018 година <https://bit.ly/30wQ87a> [Пристапено на: 5.10.2020].
- ³²⁴ Оровчанец Аранѓеловиќ, Ј. и Коцевски, Г. (2018). Компаративна анализа на законодавството посветено на децата од насилство помеѓу нашата и земјите со контекстуални сличности. Скопје: Македонско здружение на млади правници. <https://bit.ly/3d0T54I> [Пристапено на: 5.10.2020].



Save the Children



Прва детска амбасада во светот Меѓаши –
Република Македонија
ул. „Коста Новаковик“ бр. 22а, 1000 Скопје
тел. +389 2 2465 316

Е-маил: info@childrensembassy.org.mk
Веб-страница: www.childrensembassy.org.mk

